

ლიტერატურის თეორია და ისტორია

პავლე ინგოროვა

ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა *

ჩერილი შეთი

მეორე პერიოდი ქართული მწერლობისა

გვიანი ანტიკური ეპოქა და ფეოდალიზმის დასაწყისი ხანა

(მე-4—7 საუკუნეები)

ქართული მწერლობის მეორე პერიოდი მოიცავს ხანას მე-4 საუკუნიდან მოკიდებული — ვიდრე მე-7 საუკუნის ბოლომდე. ეს არის ანტიური ეპოქის დასასრული და ახალ ფეოდალურ ურთიერთობათა პირველი ჩასახვის ხანა.

დასაწყისი ახალი პერიოდისა ქართულს მწერლობაში უკავშირდება ქრისტიანობის განმტკიცებას საქართველოში.

ქრისტიანობა საქართველოში ვრცელდება ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდანვე, რა დროიდანაც ქრისტიანობა მოეფინა საქართველოს მეზობელ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს და რომის იმპერიის პროვინციებს.

საისტორიო წყაროების ჩვენებათა მიხედვით ირკვევა, რომ ქრისტიანობა ფართე გავრცელებით სარგებლობდა საქართველოში უკვე მე-3 საუკუნეში¹. ხოლო მე-4 საუკუნის 30-იან წლებში იბერიაში (აღმოსავლეთი საქართველო) — ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად იქმნა აღიარებული.

შემდეგ, უფრო გვიან, ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად აღიარებულ იქმნა აგრეთვე დასავლეთ საქართველოშიაც, ლაზიკის (კოლხეთის) სამეფოში.

ქრისტიანობის განმტკიცება საქართველოში დიდი ისტორიული მნიშვნელობის ფაქტორს წარმოადგენდა. პირველ რიგში ამასთან დაკავშირებით სწყდება საქართველოს კულტურული ორიენტაციის

* იხ. მნათობი, № 1. (წერილი პირველი).

¹ ამის შესახებ დაცულია საყურადღებო ჩვენება ძველი ქართველი მწერლის იოანე საბანის-ძის თხზულებაში.

საკითხი. ქართველი ხალხი, რომელსაც ისტორიამ არგუნა ზვედრიდ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კულტურულ მსოფლიოთა მიჯნაზე მკვიდრობა. ქრისტიანობის გზით მტკიცედ უკავშირდება დასავლეთის, ევროპის მსოფლიოს. მთელ საშუალ-საუკუნეთა მანძილზე ეს განსაზღვრავდა ქართველი ხალხის პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების ძირითადს გეზს.

თუ მე-4 საუკუნე, — ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად აღიარება იბერიაში, — არის დასაწყისი ახალი პერიოდისა ქართულს მწერლობაში, ერთი ციკლი ქართული მწერლობის განვითარებისა მთავრდება მე-7 — 8 საუკუნეთა საზღვარზე.

ეს შემდეგთან იყო დაკავშირებული.

მე-7 საუკუნის შუა-წლებში საქართველოში, როგორც ცნობილია, პირველად ჩნდებიან არაბთა რაზმები, ხოლო მე-7 — 8 საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში არაბთა მფლობელობა მტკიცედ მყარდება.

აქ ჩვენ გვაქვს დიდი ისტორიული მნიშვნელობის ტეხილი. არაბთა მფლობელობის დამკვიდრება წარმოადგენდა არა მარტო მნიშვნელოვანს პოლიტიკური კატეგორიის მოვლენას, არამედ ამასთან დაკავშირებული იყო ძირითადი ხასიათის სოციალური ძვრები როგორც საქართველოში, ისე მთელს ახლო აღმოსავლეთში.

ახალი ფეოდალური საქართველო, რომელიც წარმოიშვა უფრო გვიან, არაბთა მფლობელობის შესუსტებისა და დაცემის შემდეგ, განსხვავდება ძველი, წინა-პერიოდის მე-4 — 7 საუკუნეების საქართველოსაგან, რომელიც უპირატესად ჯერ კიდევ ანტიური ეპოქის საზოგადოებრივ ურთიერთობათა წრეშია მოქცეული.

ამ-რიგად ის პერიოდი ქართული მწერლობისა, რომლის მიმოხილვას აქ ვიწყებთ, და რომელიც გრძელდება მე-4 საუკუნიდან მე-7 საუკუნემდე, მკაფიოდ შემოფარგლულს ისტორიულ ეპოქას მოიცავს.

ქართული მწერლობის ამ მეორე პერიოდში, მე-4 — 7 საუკუნეებში, ქართული მწერლობის სახეს ძირითადში განსაზღვრავს და თავის ბეჭედს ასევემს ახლად დამკვიდრებული მოძღვრება — ქრისტიანობა.

ქართულს ლიტერატურაში მე-4 — 7 საუკუნეთა მანძილზე ვითარდება მწერლობის ყველა ის სპეციფიური დარგები, რომლებმაც განვითარება მიიღო ქრისტიანულ მსოფლიოში, ელინურ-რომაულ ქვეყნებში და ახლო აღმოსავლეთში.

ქრისტიანული მწერლობის დარგებს ამ ეპოქაში წამყვანი როლი ეკუთვნით ლიტერატურაში.

მაგრამ ქართული ლიტერატურის სპეციფიკა ამ ეპოქაში მარტო ამით არ განისაზღვრება.

უნდა გვახსოვდეს, რომ ქრისტიანობა თუმცა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა იბერიაში მე-4 საუკუნის პირველ ნახევარში, მაგრამ

ქრისტიანული იდეოლოგია ჯერ კიდევ არ იყო საბოლოოდ გაბატონებული. ქრისტიანობის გვერდით ისევ განაგრძობდა არსებობას ძველი წარმართობა და მაზდეიანობა. საკმაოა მოვიგონოთ, რომ მცხეთაში, ქართული ეკლესიის ამ დედა-ქალაქში, ქრისტიანეთა კათოლიკოზის გვერდით დროგამოშვებით იჯდა ხოლმე მაზდეიანთა მთავარ-მოგვი. მაზდეიანობას მიმდევრები ჰყოლია როგორც არისტოკრატიის ფენებში, ისე — როგორც ძველი ისტორიკოსი გადმოგვცემს — „წვრილი ერის“ წრებში. ფართე გავრცელება ჰქონია აგრეთვე მანიქეველობას, სინკრეტულ მანიქეურ-ქრისტიანულ კულტს. ამასთან თვით ქრისტიანული ეკლესია არ წარმოადგენდა ერთს მონოლითურ მთლიანს, იგი იყოფოდა სხვადასხვა ფრაქციებად (ქალკედონიანნი-დიოფიზიტები, მონოფიზიტები, ნესტორიანნი და სხვ.).

გასაგები ხდება, ზემოთ-აღნიშნულის შემდეგ, რომ ქრისტიანულ ეკლესიას არ შეიძლებოდა ჰქონოდა, და არცა ჰქონია ამ ეპოქაში შეუზღუდველი ბატონობა იდეოლოგიის სფეროში, და ქრისტიანულ სასულიერო მწერლობას არ ეკუთვნოდა ერთადერთი მონოპოლისტის როლი. მის გვერდით არსებულა საერო მხატვრული მწერლობა. რომელიც განაგრძობდა წინა-ქრისტიანული „წარმართული“ ხანის მწერლობის ტრადიციებს.

მე-4 — 7 საუკუნეების ქართული მწერლობის ძეგლთა მიმოხილვას ჩვენ შემდეგის თანამიმდევრობით წარმოვადგენთ. პირველ რიგში განვიხილავთ თეოლოგიურ ლიტერატურას და მწერლობის იმ დარგებს, რომლებშიც თეოლოგიური ლიტერატურის გავლენის ქვეშ ვითარდებოდა. შემდეგ — საკუთრივ მხატვრულ მწერლობას. დასასრულ შევეხებით მწერლობის დანარჩენ დარგებს: ისტორიოგრაფიას, ფილოსოფიას, სამეცნიერო მწერლობას.

თავი პირველი

თარგმნილი თეოლოგიური ლიტერატურა

თეოლოგიური ქრისტიანული ლიტერატურა საქართველოში — ისევე როგორც მთელ რიგ სხვა ქვეყნებში, — თავდაპირველად თარგმანებით იწყება. თარგმანები სრულდებოდა პირველ რიგში ბერძნული ენიდან, და აგრეთვე სხვა ენებიდანაც, რომელზედაც ქრისტიანული მწერლობა ადრევე განვითარდა.

ამის გამო თეოლოგიური ლიტერატურის მიმოხილვას თარგმნილი ძეგლებიდან უიწყებთ.

1. ბიბლია

ერთი პირველ ძეგლთაგანი, რომელიც ითარგმნა ქართულს, ენაზე ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად, ეს იყო ბიბლია.

ბიბლიის სახით ჩვენ გვაქვს არა ერთი წიგნი, არამედ მთელა კრებუ-
ლი. ბიბლიის სახით გაერთიანებული იყო მთელი მრავალსაუკუნოვანი
დიდი ლიტერატურა ებრაელი ხალხისა, და აგრეთვე ელინურ ენაზე და-
მუშავებული ქრისტიანობის ძირითადი „კანონიური“ წიგნები (ოთხთა-
ვი — სახარება, მოციქულთა აქტები, ეპისტოლენი).

ბიბლია საშუალო-საუკუნეთა მანძილზე წარმოადგენდა ქრისტიანული
იდეოლოგიის ქვაკუთხედს, მას განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა ხალ-
ხის ზნეობრივ შეგნებაზე, ხალხის ცხოვრების ყველა მხარეებზე.

ბიბლიის ცალკეული წიგნები ქართულს ენაზე სწანს ითარგმნებოდა
თანდათანობით. ზოლო ბიბლია სრულის მოცულობით უკვე არსებულა
ქართულს ენაზე მე-4 — 5 საუკუნეებში.

თარგმანი ბიბლიის პირველი ნაწილისა, რომელიც ძველი ებრაული
ლიტერატურის ძეგლებს შეიცავს (ე. ი. ბიბლია, გარდა საკუთრივ ქრის-
ტიანული წიგნებისა), — თავდაპირველად სწანს ითარგმნა ქართულად
უშუალოდ ებრაული ენიდან. ამის მაჩვენებელია კერძოდ ის გარემოება,
რომ ბიბლიის „კანონი“ (წიგნთა შემადგენლობა და თანრიგი) — თავდა-
პირველად სწანს იგივე იყო ძველ-ქართულში, როგორც ებრაულ ბიბლიაში
არის მიღებული, და რაც უცნობია სხვა ქრისტიანულ ვერსიებში.

ის გარემოება, რომ ბიბლია ქართულად უშუალოდ ებრაულიდან
უთარგმნიათ, ებრაული სპეციფიკის დაცვით, იმით აიხსნება, რომ საქარ-
თველოში, კერძოდ საქართველოს დედა-ქალაქ მცხეთაში, უძვე-
ლესი დროიდანვე არსებობდა ებრაული კოლონიები, რომელთა შორის,
როგორც ირკვევა, მრავლად ყოფილან ქრისტიანული მოძღვრების მიმდუ-
ვარნი, და რომლებიც ქართველებთან ერთად გაერთიანებულნი იყვნენ
მცხეთის ქართული ქრისტიანული ეკლესიის ფარგლებში.

ქართულ-ებრაული ლიტერატურული თანამშრომლობა ადრეულ ქრის-
ტიანულ ხანაში ქართული კულტურის ისტორიის საინტერესო ფურცელს
წარმოადგენს, მაგრამ ამ საგანზე აქ დაწვრილებით ვერ შევჩერდებით¹.

შემდეგ ბიბლიის წიგნთა ეს პირვანდელი ებრაულიდან მომდინარე
თარგმანები შეწამებულ და შეფარდებულ იქმნა როგორც აღმოსავლურ
ქრისტიანულ ვერსიებთან, ისე ბერძნულ ვერსიასთან (სეპტანტა)².

ადრინდელს ქრისტიანულს ქართულ მწერლობაში განსაკუთრებული
ყურადღების საგანი, ცხადია, უნდა ყოფილიყო კერძოდ ბიბლიის მეორე
ნაწილი, საკუთრივ ქრისტიანული წიგნები, პირველ რიგში „ოთხთავი“ (სა-
ხარება). ოთხთავი მე-4 — 6 საუკუნეთა განმავლობაში რამდენჯერმე
უთარგმნიათ ქართულს ენაზე სხვადასხვა ქართულს სალიტერატურო სკო-
ლებში. სულ ამ ეპოქიდან ოთხთავის ოთხი სხვადასხვა რედაქცია მოღწეულა
ჩვენ დრომდე. პირველი სამი რედაქცია. როგორც ირკვევა, მე-4 — 5 საუკუ-

¹ დამატებით იხ. სქოლიო 1.

² ბიბლიის ძველ-ქართული ვერსიების შესახებ იხ. დამატებით სქოლიო 3.

ნებებს ეკუთვნის. ხოლო მეოთხე რედაქცია, „საბაწმიდური“-ს სახელით ცნობილი, შესრულებული ყოფილა მე-5 — 6 საუკუნეებში პალესტინაში. საბაწმიდის სავანეში, სადაც ადრიდანვე არსებობდა ქართული კოლონია, და რომელიც ძველი ქართული მწიგნობრობის მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა.

ოთხთავის ამ ძველ თარგმანთა შორის ყველაზე მეტი ავტორიტეტი და ფართე გავრცელება ჰქონია ამ უკანასკნელს „საბაწმიდურს“ რედაქციას, და იგი ხმარებაში დარჩა საქართველოში მე-5 — 6 საუკუნეებიდან მოკიდებული მე-11 საუკუნემდე, ვიდრე იგი არ შესცვალა გიორგი მთაწმინდელის მიერ შესრულებულმა ახალმა თარგმანმა¹.

დასასრულ დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ ამ უძველეს ხანაში ქართულს ენაზე არსებული ბიბლიის ცალკე წიგნთა წმინდა სამეცნიერო გამოცემებიც, კომენტარების დართვით. ასე, ჩვენ დრომდის შენახულა ერთი ასეთი ძველი, — ეპისტოლეთა წიგნისა და მოციქულთა აქტების სამეცნიერო გამოცემა. ბერძნული დედანი ამ გამოცემისა 399 წელს ეკუთვნის. ხოლო ქართული ტექსტი გამოცემისა მე-6 — 7 საუკუნეთა საზღვარზეა შესრულებული.² გამოცემას დართული აქვს შესავალი, პავლეს ბიოგრაფია, სტიქომეტრიული განრიგება. ყოველ ეპისტოლეს წინ უძღვის განმარტებითი ბარათი, სადაც აღნიშნულია თუ როდის და რა პირობებში დაიწერა ეპისტოლე, ნაჩვენებია თუ რომელ წყაროებს ემყარება ეპისტოლეთა ესა თუ ის ადგილი, და მოყვანილია ციტატების სრულად ტექსტები წყაროებიდან.

განსაკუთრებით საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ციტატები ანტიური ძეგლებიდან გადმოღებულია ქართულად სალექსო მეტრის დაცვით.

ასე, მაგალითად, „ლაკონიკესი დემოდესი პირველი ივანი“ — მოყვანილია ეგრეთ-წოდებული იამბიკონური საზომით. (ქართული იამბიკონი წარმოადგენს ბერძნული იამბიკური ტრიმეტრის გადმოღებას ქართულ პროზოდისთან შეფარდებით). მეორე ციტატი „ეპემენედესი კრეტელისა მისნისა ზმად“ იცავს ბერძნული ორიგინალის რთულს მეტრულ წყობას.

გამოცემა ფილოლოგიურის მხრით კარგად არის შესრულებული, — დახვეწილი ტერმინოლოგია, პუნქტუაციის ზუსტად დამუშავებული სისტემა და სხვ.

ეს გამოცემა მაჩვენებელია ქართული მწიგნობრობის მაღალი დონისა ამ ეპოქაში.

2. ჰაზიოგრაფიული მწერლობა. აპოკრიფები

ძველი ქრისტიანული ლიტერატურის მნიშვნელოვან დარგს წარმოადგენდა ეგრეთ-წოდებული ჰაზიოგრაფიული მწერლობა.

¹ ოთხთავის ძველ-ქართული ვერსიების შესახებ იხ. დამატებით სქოლიო 3.

² თარიღი ირკვევა საკალენდარო ტერმინოლოგიის მიხედვით.

ჰაგიოგრაფიის სახელით ცნობილია თავისებური მხატვრულ-ისტორიული ჟანრის თხზულებანი, რომლებშიაც მოთხრობილია ქრისტიანულ მოღვაწეთა თავგადასავალი. ან-და ქრისტიანული მსოფლიოს შესახები სხვადასხვა გადმოცემები. ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში თემა გაშლილია მხატვრული მოთხრობის სახით. ჰაგიოგრაფიული დარგის თხზულებანი მეტწილად წარმოადგენენ ერთგვარს სასულიერო რომანებს, რომლებშიაც ისტორიული გადმოცემა ჩვეულებრივ შემკულია ხოლმე სხვადასხვა ლეგენდებით, ან-და წმინდა ლეგენდარულს თხრობას წარმოადგენენ.

ჰაგიოგრაფიული ჟანრის მწერლობა თავდაპირველად ბერძნულ ენაზე წარმოიშვა მეორე საუკუნეში და მან შეითვისა ელინისტური რომანის ზოგიერთი ელემენტები.

ქართულს ენაზე ჰაგიოგრაფიული მწერლობა ჩნდება ქრისტიანობის დამკვიდრებასთან ერთად დაახლოვებით მე-4 საუკუნიდან, ზოლო მეხუთე საუკუნეში ქართულად უკვე არსებულა ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა კრებულები. ასე, მე-5 საუკუნის ქართულს ძეგლში, შუშანიკის ბიოგრაფიაში მოხსენებულია „წგნნი მოწამეთანი“.¹

ქართულს ენაზე ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ყველაზე ძველი ჩვენ დრომდე მოღწეული თხზულება არის „მარტვილობა კალისტრატესი“; ქართული ვერსია ამ თხზულებისა, როგორც ირკვევა ტექსტში დაცული რეალიების მიხედვით, სჩანს ეკუთვნის მე-4 საუკუნის პირველ ნახევარს. ეს არის ერთი უძველესი ძეგლთაგანი ქრისტიანული მწერლობისა ქართულს ენაზე. რომელიც ჩვენ დრომდე გადაარჩენილა.²

ეს თხზულება ბევრნაირად არის საინტერესო, როგორც ისტორიული და ყოფა-ცხოვრების შესახები რეალიებით, ისე კერძოდ იმ მხრივაც. რომ აქ აღბეჭდილია იმ-დროინდელი წარმოდგენები მსოფლიოს კოსმოგრაფიული წყობის შესახებ. დიდს ინტერესს შეიცავს ძეგლში დაცული ასტრონომიული ცნობები, კერძოდ ძველ-ქართული ასტრონომიული ტერმინოლოგია.

დროის მიხედვით „კალისტრატეს მარტვილობას“ ბევრით არ არის დაშორებული ორი ჰაგიოგრაფიული თხზულება: „მარტვილობა მამაისი“ და „მარტვილობა ფოკასი“, რომელთა ქართული ვერსიები, ტექსტში დაცული მონაცემების მიხედვით. ეკუთვნიან ან მე-4 საუკუნეს, ან ყოველ შემთხვევაში მე-5 საუკუნის დასაწყისზე უფრო გვიან დროს ვერ მიეკუთვნება.³

მე-5 საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება ორი ძეგლი, რომლებიც სტეფანე პირველ-მარტვირის ეხება, და კირილე იერუსალიმელის სამი სა-

¹ ასევე „მცირე კანონში“, რომელიც მე-6 — 7 საუკუნის მიჯნას ეკუთვნის, არის პოთითება იმავე ტიპის კრებულებზე — „მოწამეთა“, „მარტვირთა“.

² თარიღის შესახებ იხ. სქოლიო 4.

³ თარიღის შესახებ იხ. იგივე სქოლიო 4.

კითხავი. ამავე დროიდან მომდინარეობს აგრეთვე ორი პავოგრაფიული ტექსტი, რომლებიც შეიცავენ მოთხრობას მე-3 საუკუნის ქრისტიან მოღვაწეთა კოზმანისა და დამიანეს შესახებ.¹

პირველი წყება ძეგლებისა (მარტვილობანი კალისტრიტები, მამაისი და ფოკასი) — სჩანს ბერძნულიდან არის თარგმნილი. მეორე წყება ძეგლთა (სტეფანე პირველ-მარტიერის შესახები თხრობანი და კირილე იერუსალიმელის საკითხავები) — თარგმნილია სირიულიდან.

ამ თარგმანების მიმდინარეობა ორი კულტურული მსოფლიოდან — დასავლეთიდან (ბერძნული) და აღმოსავლეთიდან (სირიული) კარგად გვისურათებს ქართულ კულტურულ ურთიერთობათა წრეს ამ ხანაში.

უფრო გვიან, მაგრამ უკვე მე-5 საუკუნიდან, რა დროიდანაც ვითარდება სომხური ქრისტიანული მწერლობა, იწყება ახლო ლიტერატურული ურთიერთობა ამ ორი მოძმე ხალხისა, ქართველებისა და სომხებისა, რომელთაც აერთებდათ როგორც გეოგრაფიული მეზობლობა, ისე საერთო ისტორიული თავგადასავალი. ქართულს ენაზე მე-5 საუკუნიდან ჩნდება თარგმანები სომხურიდან, ისევე როგორც სომხურ ენაზედაც ითარგმნება თხზულებანი ქართულის ენიდან (— როგორც, მაგალითად, განთქმული ძეგლი — ბიოგრაფია შუშანიკისი).

ამ ეპოქის ქართულს თარგმნილს პავოგრაფიულ ლიტერატურას — ბერძნულიდან, სირიულიდან, სომხურიდან, — აქ აღარ ვხვებით მთელის მოცულობით. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ ხანიდან, მე-4 — 7 საუკუნეებიდან, ქართულს ენაზე მოღწეულია ორმოცზე მეტი პავოგრაფიული თხზულება, მათ შორის ისეთებიც, რომელთა დედნები სხვა ენებზე აღარ გადარჩენილა, და მხოლოდ ქართულად არის შენახული.

პავოგრაფიული მწერლობის მონათესავე ჟანრს წარმოადგენს ეგრეთ-წოდებული „აპოკრიფები“, ან როგორც ძველ-ქართულად ეწოდებოდა „დაფარული“ (დაფარულნი წიგნნი).

აპოკრიფები თავისი ფორმით აგრეთვე მხატვრული მწერლობის ჟანრს განეკუთვნება, თეოლოგიურის იერით. აპოკრიფები შეიცავენ წმინდა ლეგენდარული ხასიათის მოთხრობებს ძველ ბიბლიურ თემებზე და საკუთრივ ქრისტიანულ თემებზე. არსებობდა ბიბლიის აპოკრიფული წიგნები, სახარებათა აპოკრიფული ვერსიები, სხვადასხვა ლეგენდარული გადმოცემები ბიბლიურ და ქრისტიანულ მოღვაწეთა შესახებ, აპოკალიპტური ხასიათის თხრობანი და სხვა.

„აპოკრიფები“ არ სარგებლობდა დიდის ნდობით ორთოდოქსალურ ქრისტიანულ წრეებში. რამდენადაც აპოკრიფები არათუ შორდებოდნენ რელიგიის საფუძვლად მიჩნეული „კანონიური წიგნების“ ტრადიციას, არამედ ზოგჯერ ამ უკანასკნელთა საწინააღმდეგო ტენდენციასაც შეიცავდნენ და „მწვალებლობის“ (ერეტიკულობის) იერით იყვნენ აღბეჭდილნი.

¹ თარგმანების შესახებ იხ. იგივე სქოლიო 4.

ორთოდოქსალური ეკლესია აპოკრიფებს ორ ჯგუფად ჰყოფდა. ერთი ჯგუფი, რომელიც „შეიწყნარეს მოძღუართა ეკლესიათა“, სახელდობრ ისეთები, რომლებიც თუმცა სცილდებოდნენ „კანონიურ“ წიგნთა მიერ მოცემულ ფარგლებს, მაგრამ შეიცავდნენ ვარიაციებს იმავე თემაზე და „მართლმორწმუნეობის“ თვალსაზრისით სახიფათოდ არ იყვნენ მიჩნეულნი; მეორე ჯგუფს წარმოადგენდა აკრძალული აპოკრიფები, რომელთაც ებრძოდა ეკლესია, და რომელთა ხმარებიდან ამოღებისა და მოსპობის შესახებ ეკლესიას არა ერთხელ გამოუცია დადგენილება. არსებობდა აკრძალული წიგნების საგანგებო ინდექსები. ასეთია, მაგალითად, ინდექსი ძველი ქართველი ავტორის ეფთიმე მთაწმიდელისა.

ქართულს ენაზე აპოკრიფული მწერლობა უკვე ადრეულ ქრისტიანულ ხანაში გაჩენილა.

შევჩერდებით აქ ზოგიერთ აპოკრიფებზე, რომლებიც მე-4—7 საუკუნეებიდან მომდინარეობენ.

უძველესი, ჩვენს დრომდე მოღწეული ქართული აპოკრიფული ძეგლი, ეს არის „კითხვა-მიგება უფლისა და პავლესი“, რომელიც, სამწუხაროდ, ფრაგმენტარულად არის მოღწეული.

აპოკრიფი, სიანს, ეკუთვნის ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებს, როდესაც დიდს უთანხმოებას ჰქონდა ადგილი „ებრაულ-ქრისტიანულსა“ და „წარმართულ-ქრისტიანულ“ წრეებს შორის და ეკვს ქვეშ იყო დაყენებული „წარმართთა“ მოციქულის პავლეს მისხია. ძეგლი მომდინარეობს „წარმართულ-ქრისტიანულ“ წრეებიდან, იგი პავლეს განდიდებას ისახავს მიზნად და ამ გზით „წარმართ-ქრისტიანთა“ პოზიციების განმტკიცებას.

ბერძნული პირველ-წყარო ამ ძეგლისა მე-2¹ საუკუნეში უნდა იყოს წარმოშობილი, ხოლო ქართული ტექსტი, სიანს, ეკუთვნის მე-4 საუკუნეს ან მის ახლო დროს, როდესაც საქართველოში, კერძოდ მცხეთაში, როგორც ირაკვევა, „ებრაულ-ქრისტიანული“ წრეები არსებობდა.¹

მეორე ძველი აპოკრიფული თხზულება ეს არის „მიმოდასლვა მოციქულთა“. თუ პირველი აპოკრიფი — „კითხვა-მიგება უფლისა და პავლესი“ — ინტერესს წარმოადგენს ქრისტიანული იდეოლოგიის ისტორიის თვალსაზრისით, მეორე ძეგლი, „მიმოდასლვა მოციქულთა“, ლიტერატურული მხრით არის საინტერესო. „მიმოდასლვა“ წარმოადგენს ტაბიურს ლეგენდარულ-ზღაპრული ენარის აპოკრიფულ მოთხრობას, ფანტასტიურ ხაზებში გაშლილს.

„მიმოდასლვა“ დაცულია მე-6 საუკუნეში გადაწერილს ძველ ქართულს — ეგრეთ-წოდებულ „ხანმეტურ“ ხელნაწერში, ხოლო თვით თხზულება ან ამ დროისაა, ან შესაძლოა უფრო ადრინდელიც.

¹ ამავე ეპოქიდან ქართულს ენაზე შენახულა ბიბლიის აპოკრიფული წიგნები, ეზდრა III-ისა და ეზდრა IV-ის სახელით ცნობილნი.

¹ დამატებით იხ. სქოლიო 5.

ქართულს ენაზე მოიპოვება აგრეთვე სახარების აპოკრიფული ვერსიებიც. ერთი ამათგანია „სიყრმე უფლისა“. რომელიც ეგრეთწოდებული თომას სახარების ვერსიას წარმოადგენს. ამ აპოკრიფში აღწერილია ქრისტეს ბავშვობის წლები, რომლის შესახებაც „კანონიური“ სახარებანი სდუმან. მაგრამ ამ აპოკრიფში ქრისტეს პიროვნების საერთო ხასიათი იმდენად განსხვავებულია „კანონიურ“ სახარებებში წარმოდგენილ ქრისტეს სახესთან შედარებით, რომ ეს აპოკრიფი ქრისტიანულმა ეკლესიამ აკრძალულ წიგნად გამოაცხადა. ასე, „სიყრმე უფლისა“ შეტანილია აკრძალულ წიგნთა იმ ცნობილს ინდექსში, რომელიც ქართველ მწერალს ეფთიმე მთაწმიდელს ეკუთვნის.¹

აპოკრიფულ სახარებათა ჯგუფს ეკუთვნის აგრეთვე მეორე ძეგლი — პილატეს აქტები, ანუ ეგრეთწოდებული ნიკოდიმოსის სახარება, რომელშიაც აწერილია, თუ როგორ გაასამართლეს და სიკვდილით დასაჯეს ქრისტე. ეს თხზულება — აპოკრიფების მეორე ჯგუფს ეკუთვნოდა, სახელდობრ იმ ჯგუფს, რომელიც ეკლესიის მიერ შეწყნარებული იყო და საკითხავ წიგნად ნება-დართული.

3. თეორატიული თეოლოგიური ლიტერატურა

ამავე პერიოდში, მე-4--7 საუკუნეთა მანძილზე, ქართულს ენაზე ჩნდება თეორეტიული ხასიათის თეოლოგიური (თეოლოგიურ-ფილოსოფიური) ლიტერატურა, ჯერ თარგმნილი, შემდეგ ორიგინალურიც.

უძველესი თხზულებანი ამ დარგისა შეტანილია ძველ-ქართულ კრებულში, რომელსაც „მრავალთავი“ ეწოდება. „მრავალთავი“ წარმოადგენს დიდი მოცულობის ენციკლოპედია-ქრესტომათიას, რომელშიაც შესულია უმთავრესად ქრისტიანობის იდეოლოგ-მოდელართა თხზულებანი (პაგიოგრაფიული ტექსტების დართვით).

ეს კრებული „მრავალთავი“ თავდაპირველად შეუდგენიათ მე-6 საუკუნის ბოლოს, ან მე-7 საუკუნის დასაწყისში.² თხზულებანი, რომელიც შესულია ამ კრებულში, ნაწილობრივ ამ დროს, მე-6—7 საუკუნეთა მიჯნას ეკუთვნის, ხოლო ნაწილობრივ აქ უფრო ადრინდელი ხანის ძეგლებიც არის მოთავსებული.

„მრავალთავი“ ამის შემდეგ თანდათან იცვებოდა ახალი ნაწარმოებებით. როგორც ეს ირკვევა „მრავალთავის“ მოღწეული რედაქციების შედარებითი შესწავლიდან, „მრავალთავი“ მე-7 საუკუნის დასასრულისათვის უკვე შეიცავდა ოთხმოცდაათამდე სხვადასხვა თხზულებას, რომლებიც ეკუთვნიან ცნობილს თეოლოგოსებს — იოანე ოქროპირს, კირილე იერუ-

¹ „სიყრმე უფლისა“, გარდა ზოგადი ინტერესისა, საგულისხმოა კერძოდ ძველი ქართული სამწიგნობრო ტექნიკისა და დამწერლობის ისტორიის თვალსაზრისით. აქ ჩვენ გვხვდება მდიდარი ტერმინოლოგია დამწერლობის სხვადასხვა სახეების აღსანიშნავად: „სამკედელი“, „წარმატებული“, „იქცევისი“, „ზეუკუნი“, „კეკალი“, „მიმოკეული“. „კვიკვირის სახე“, „ფწრად საფასე“, „მართლიად შობილი“.

² იხ. სქოლიო 6.

სალიმელს, გრიგოლ ნეოკესარიელს, მელეტი ანტიოქელს, ანთიპატროს ბოსტრელს, ივლიანე ტაბია-ქალაქელს, ევსუქი იერუსალიმელს, სებერიან გაბალოვნელს და სხვებს.

(„მრავალთაის“ შევსება ახალი ნაწარმოებებით გრძელდებოდა ქართული მწერლობის შემდეგ პერიოდშიც, მე-8 — 10 საუკუნეთა მანძილზე. მე-10 საუკუნის დასასრულისათვის „მრავალთაი“ წარმოადგენდა ვრცელს ენციკლოპედიას, რომელშიაც შედიოდა 240-მდე სხვადასხვა სახელწოდების თხზულება).

გარდა იმ ძეგლებისა, რომლებიც „მრავალთაის“ კრებულში არის შეტანილი, ქართულს ენაზე ამის გარეშე ცალკე არსებულა მთელი რიგი თეოლოგიურ-ფილოსოფიურ თხზულებათა, მათ შორის თარგმანები ისეთ კაპიტალურ ნაწარმოებთა, როგორცაა გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმე“, იპოლიტე რომის პაპის კომენტარიები, ბასილი დიდისა და ათანასე ალექსანდრიელის თხზულებანი.¹

ცალკეა აღსანიშნავი ეპიფანე კვიპრელის ეგზეგეტიური ნაწარმოები „თვალთაი“, რომელსაც გავლენა მოუხდენია შემდეგი დროის მხატვრულ მწერლობაზედაც.²

თავი მორა

ორიგინალური თეოლოგიური ლიტერატურა

ქართული მწერლობის იმ პერიოდში, რომელიც შეადგენს აქ ჩვენი მიმოხილვის საგანს, ე. ი. მე-4—7 საუკუნეთა მანძილზე, თარგმნილი თეოლოგიური ლიტერატურის გვერდით ქართულს ენაზე შეიქმნა ორიგინალური თეოლოგიური ლიტერატურა.

ქართული ორიგინალური თეოლოგიური ლიტერატურის ძირითადს საგანს ამ ეპოქაში შეადგენდა პოლემიკა წარმართობ-მაზდეიანობისა, მანიქეველობისა და ქრისტიანული „მწვალებლური“ (ერეტიკული) სექტების გარშემო.

ჩვენ უკვე მოხსენებული გვქონდა, რომ მე-4—7 საუკუნეებში ქრისტიანული ეკლესია არ სარგებლობდა შეუზღუდავი ბატონობით და რომ ქრისტიანობის გვერდით საქართველოში გავრცელება ჰქონდა წარმართობას, მაზდეიანობას და მანიქეველობას; ამას გარდა თვით ქრისტიანული ეკლესია არ წარმოადგენდა მონოლითურ მთლიანს, იგი იყოფოდა სხვადასხვა ფრაქციებად (არიანები, მონოფიზიტები და დიოფიზიტები, ნესტორიანნი, ორიგენიტები და სხვ.).

იდეური ბრძოლა, რომელიც სწარმოებდა სხვადასხვა მიმართულებათა შორის, აღბეჭდილია ამ ეპოქის ლიტერატურულ ძეგლებში.

სურათი ამ ბრძოლისა დიდს ინტერესს წარმოადგენს ძველ საქართველოს კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით, რადგან ეს ბრძოლა იყო არა

¹ იხ. სქოლიო 7.

² იხ. იგივე სქოლიო 7.

მარტოოდენ თეორეტიული ინტერესის საგანი, არამედ ამასთან დაკავშირებული იყო საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხები.

1. მანიქეველი მწერალი მოზიდან

(მე-5 საუკ.)

პირველ რიგში აქ მანიქეველობაზე შევიჩრდებით.

ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში საქართველოში — როგორც მოვიხსენეთ — გავრცელება ჰქონია მანიქეველობას, მანის რელიგიურ-ფილოსოფიურ მოძღვრებას. მანიქეველობა, როგორც ირკვევა, იმდენად ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, რომ მე-5 საუკუნეში იგი ერთხანად გაბატონებულ რელიგიურ მოძღვრებადაც კი ქცეულა. ქართული მანიქეველობა ამ ხანაში, სხანს, წარმოადგენდა ქრისტიანობისა და მანის მოძღვრების იდეების გაერთიანების ცდას.

მანიქეველობას თავისი წარმომადგენლები ქართულს მწერლობაშიაც ჰყოლიათ. ამათ რიცხვს ეკუთვნოდა მოზიდან, რომლის მოღვაწეობა მე-5 საუკუნის 30-იან და 40-იან წლებს ეკუთვნის. ვახტანგ გორგასარის ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ მოზიდან „წერდა წიგნებს ქა ყოვლისა საქათურებისასა“, რომელიც მიმართული იყო ორთოდოქსალური ქრისტიანობის იდეების წინააღმდეგ. ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ მოზიდანის თხზულებანი ფარულად ვრცელდებოდა საქართველოში.

მე-5 საუკუნის ნახევარში, როდესაც ორთოდოქსალურმა ქრისტიანობამ ძალა მოიკა და ქართული ეკლესიის სათავეში ჩაღდა მებრძოლი ქრისტიანობის წარმომადგენელი მიქაელ მთავარეპისკოპოსი, მოზიდანის ნაწერებს ეკლესიამ აუტო-და-ფე გაუშართა. ვახტანგ გორგასარის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ მოზიდანის თხზულებანი ცეცხლს მისცეს, „დაწვა ყოველი წერილი მისი ჭეშმარიტმან ეპისკოპოსმან მიქაელ“.

2. კოლემიკა წარმართობასა და მაზდეიანობასთან

ქრისტიანობის მთავარი მეტოქე ამ ეპოქაში მაინც იყო იმდენად მანიქეველობა არა, რამდენადაც წარმართობა და მაზდეიანობა (ზოროასტრიზმი), განსაკუთრებით მაზდეიანობა. მაზდეიანობას ზურგს უმაგრებდა ირანის იმპერია, რომელიც ამ ხანაში შემოტევას აწარმოებდა კავკასიაში და თავისი პოზიციების გასამაგრებლად მფარველობას უწევდა ირანის ოფიციალურ რელიგიას მაზდეიანობა-ზოროასტრიზმს.

ამიტომ ქართულს ენაზე ამ ეპოქაში, ცხადია, უნდა არსებულიყო ანტი-მაზდეიანური თხზულებანი და, როგორც ირკვევა, არსებულა კიდევ ექსცერპტები ანტი-მაზდეიანური პოლემიკისა დაცულია ევსტათი მცხეთელის შესახებ ტექსტში, რომელიც მე-6 საუკუნეს ეკუთვნის,

აგრეთვე აბიბოს ნეკრესელის შესახებ ტექსტში, რომლის პირველ-დედანი მე-6—7 საუკუნეთა საზღვარზე ყოფილა დაწერილი.

არაა ინტერესს მოკლებული აღენიშნოთ, რომ ქართველ ავტორებს ანტი-მაზდეიანურ პოლემიკაში გამოუყენებიათ ბერძნული ფილოსოფია (მოძღვრება ბუნების ოთხი ელემენტის შესახებ).

3. კოლემიკა არიანობასთან.

ნინოს სახელით წარწერილი სიტყვა

ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში არიანობა წარმოადგენდა ერთ-ერთ გავლენიან სექტას. რომელსაც ორთოდოქსალური ეკლესია უცქეროდა როგორც „მწვალებლურს“ (ერეტიკულს).

არიანულ მოძღვრებას საქართველოშიაც ჰქონია გამოძახილი.

ჩვენ დრომდე მოღწეულა საყურადღებო ძეგლი — ს ი ტ ყ ვ ა „ნ ა თ ე ლ თ ა თ ვ ი ს“, რომელიც წარწერილია იბერიაში ქრისტიანობის გამავრცელებელი მოღვაწე-ქალის ნინოს სახელით.

ეს სიტყვა ქართული საორატორო ხელოვნების უძველესი და ამასთან მნიშვნელოვანი ძეგლია. ეს სიტყვა, ქადაგების სახით დაწერილი, არ არის მოკლებული ერთგვარს მხატვრობას, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ძირითადად თეოლოგიურ-ფილოსოფიურ საკითხებს ეხება. სიტყვას გასდევს გარკვეული ანტი-არიანული ტენდენცია, იგი არიანული დოქტრინის კრიტიკას ისახავს მიზნად.

ვინ არის ავტორი ამ სიტყვისა? სიტყვა, როგორც მოვიხსენეთ, დაწერება ნინოს. მე-4 საუკუნის ცნობილს მოღვაწე-ქალს. მაგრამ იგი არ ეკუთვნის თვით ნინოს. ეს სიტყვა მიუწერიათ ნინოსათვის, როგორც უდიდესი ავტორიტეტით მოსილი მოღვაწისათვის, იმ მიზნით, რათა ამ ნაწარმოებს მეტი გავლენა და გასავალი ჰქონოდა ხალხში.

ვინ მიაკუთვნა ნინოს ეს სიტყვა? თვით ავტორმა გამოაქვეყნა იგი ნინოს სახელის ზედწარწერით? თუ იგი შემდეგს ხანაში მიაწერეს ნინოს? ეს გამოურკვეველი რჩება.

ყოველ შემთხვევაში ერთი რამ ცხადია, რომ ეს უცნობი ქართველი ავტორი. ნინოს სახელს ქვეშ ამოფარებული, ძველი მწერალია, და რომ ს ი ტ ყ ვ ა „ნ ა თ ე ლ თ ა თ ვ ი ს“ ქართული მწერლობის აღრიხდელ ხანას ეკუთვნის, ეპოქას არა უგვიანეს მე-5—7 საუკუნეებისა. ამას ადასტურებს როგორც ნაწარმოების ენის თვისებები. რომელიც განსაკუთრებულის არქაულობით არის აღბეჭდილი, ისე თვით შინაარსი. არიანობა, რომლის წინააღმდეგ ძირითადად მიმართულია ეს სიტყვა. ამ ხანაში სარგებლობდა გავლენით აღმოსავლეთში.

4. მონოფიზიტობა და დიოფიზიტობა საქართველოში. კირიონ I დიდი

საქართველოსი და აგრეთვე კავკასიის მეზობელი ქვეყნების, სომხეთისა და ალვანის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ქრისტიანობის მრავალი

ფრაქციებიდან ყველაზე მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მონოფიზიტობას და დიოფიზიტობას. ამ ორი ფრაქციის ხანგრძლივი ბრძოლა კავკასიაში გარკვეულ პოლიტიკურ ელფერს ატარებდა, ეს იყო არსებითად ბრძოლა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის პოლიტიკური ორიენტაციის ჯგუფთა შორის.

451 წელს მომხდარმა ქალკედონის კრებამ, რომელმაც დიოფიზიტობის დოქტრინა მიიღო, ხოლო მონოფიზიტობა მწვალებლობად აღიარა, ორ ბანაკად გაჰყო იმ-დროინდელი ქრისტიანული მსოფლიო. დასავლეთში, ბერძნულ-რომაულ მსოფლიოში, ქალკედონიტურმა დიოფიზიტურმა მიმართულებამ გაიმარჯვა, აღმოსავლეთში — მონოფიზიტურმა მოძღვრებამ მიიღო უპირატესობა.

საქართველოში და კავკასიის მეზობელ ქვეყნებში სომხეთსა და ალვანიაში მე-5 საუკუნის მანძილზე ორივე ფრაქციას ჰყავდა მიმდევრები, ხოლო მე-6 საუკუნის დასაწყისისათვის აქაც მონოფიზიტურმა მიმართულებამ გაიმარჯვა. 506 წელს შესდგა ქართველ-სომეხ-ალვანთა შეერთებული კრება, რომელმაც უარყო ქალკედონის კრების დადგენილებანი და მონოფიზიტობას მიემხრო.

კრების დასრულების შემდეგ ქართველებმა, სომხებმა და ალვანელებმა გაგზავნეს ეპისტოლე ირანის იმპერიაში შემავალი ქრისტიანი ხალხების მიმართ, რომლებშიაც ამცნებდნენ თავის გარდაწყვეტილებას და მონოფიზიტობის დოქტრინას იცავდნენ.

აღსანიშნავია, რომ ეს ისტორიული ეპისტოლე, კავკასიის ხალხთა საზღვრით შეტრეწილი და მიმართული ირანის ქრისტიანი ხალხებისადმი, გადაგზავნილი ყოფილა ირანში — მეტის სიმტკიცისათვის — თვით ორიგინალების სახითაც. — ქართულ, სომხურ და ალვანურ ენებზე.

მაგრამ მე-6 საუკუნის მანძილზე მდგომარეობა შეიცვალა.

ირანის იმპერიამ, რომელიც შემოტევას აწარმოებდა კავკასიაზე მე-4 — 6 საუკუნეთა განმავლობაში, მე-6 საუკუნის პირველ მესამედში დაიპყრა იბერია, მოახდინა მისი ინკორპორაცია და იბერიაში მეფობა მოსპო.

რაც შეეხება სომხეთსა და ალვანიას, აქ ირანი კიდევ უფრო ადრე ვაბატონდა, ვიდრე იბერიაში.

ირანის იმპერია თავისი მდგომარეობის განსაზღვრისათვის საქართველოში, სომხეთსა და ალვანიაში, ისევე როგორც თვით ირანის შიდაპროვინციების ქრისტიანულ წრეებში, — გარკვეულ პოლიტიკას აწარმოებდა სარწმუნოებრივ საკითხებში. ირანი ქრისტიანული ფრაქციებიდან მეტ მფარველობას უწევდა მონოფიზიტურ ფრაქციას — იმ მიზნით. რომ აღმოსავლეთის ქრისტიანული ქვეყნები ჩამოეშორებია დიოფიზიტური მოძღვრების მიმდევარი ბერძნულ-რომაული მსოფლიოდან.

ამ ნიადაგზე ბრძოლა მონოფიზიტობასა და დიოფიზიტობას შორის გარკვეულ პოლიტიკურ ელფერს ღებულობს.

ირანის მფლობელობის დამყარებას შედეგად მოჰყვა ანტი-ირანული განწყობილების გაძლიერება საქართველოში, პირველ რიგში, ცხადია, იმ წრეებში, რომელიც საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობის აღდგენას ისახავდა მიზნად. ფართე ფენებში ძლიერდება სიმპატია საბერძნეთ-რომისადმი, მით უფრო, რომ საქართველო თავისი კულტურის სათავეებით დასავლეთის, ბერძნულ-რომაული კულტურის ხალხთა წრეს ეკუთვნოდა.

შექმნილ ისტორიულ პირობებში თანდათან იზრდება და ძლიერდება დიოფიზიტური ელინოფილური ფრაქცია, ხოლო მე-6 საუკუნის დასასრულისათვის ეს ელინოფილური ფრაქცია საბოლოოდ უპირატესობას ღებულობს საქართველოში.

ელინოფილური დიოფიზიტური ფრაქციის ლიდერია განთქმული მოღვაწე და მწერალი კირიონ I დიდი, რომლის მოღვაწეობა მე-6 საუკუნის დასასრულსა და მე-7 საუკუნის დასაწყისს ეკუთვნის.

კირიონ I (ერისკაცობაში სვიმეონ) შთამომავლობით მესხეთის პროვინციიდან იყო, ჯგავახეთის თემიდან, სოფელ სკუტრიდან. პირველდაწყებითი განათლება თავისი სამშობლო სოფლის სკუტრის სკოლაში მიიღო. ამის შემდეგ კირიონ სწავლის დასამთავრებლად გაემგზავრა საბერძნეთში. სწავლობდა ქალაქ კოლონიაში (ბერძნული მცირე-აზია). სწავლის დამთავრებამდე კირიონმა დაჰყო საბერძნეთში 15 წელი და საფუძვლიანი ელინური განათლება მიიღო.

მე-6 საუკუნის დასასრულს კირიონს ირჩევენ საქართველოს კათოლიკოსად. იგი სათავეში უდგება ელინისტურ-დიოფიზიტურ ფრაქციას და მისი მოღვაწეობის შედეგად ელინისტური ფრაქცია საბოლოოდ იმარჯვებს საქართველოში.

კირიონი დიდი მასშტაბის პოლიტიკური მოღვაწეა და ამასთან დიდი მწერალიც. ჩვენამდე მოღწეულა პოლემიკური შინაარსის ეპისტოლენი კირიონისა, მიმართული სომხეთის საეკლესიო მოღვაწეებისადმი, რომლებიც მონოფიზიტური მოძღვრების დოქტრინას იცავდნენ და რომლებიც პრო-ირანული პოლიტიკური მიმართულების გამტარებელნი იყვნენ კავკასიაში. კირიონის ეპისტოლენი აღბეჭდილია განსაკუთრებულის პოლიტიკურის ტაქტიით, დიდის პოლიტიკურის შორსმჭვრეტელობით.

კირიონის ეპისტოლენი ეს არის იმდენად კონფესიური არა, არამედ პირველ რიგში პოლიტიკური ლიტერატურის უძველესი და აქასთან მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლი.

კირიონის ეპისტოლენი არსებულა როგორც ქართულად, ისე სომხური თარგმანის სახით. აგრეთვე საფიქრებელია, რომ კირიონის ეპისტოლენი თარგმნილი იყო კავკასიის მესამე ხალხის — ალვანთა ენაზედაც, რამდენადაც ალვანთა აგრეთვე ჩარეული იყო იმავე იდეური ბრძოლის წრეში.

კირიონის ეპისტოლეთა სომხური თარგმანი შეტანილია ცნობილ ქრესტომათია-კრებულში „ეპისტოლეთა წიგნი“. კირიონის ეპისტოლენი მოყვანილია აგრეთვე ისტორიკოს უხთანესის საისტორიო თხზულების ტექსტშიაც.

კირიონს, გარდა კავკასიელი მოღვაწეებისა, მიმოწერა ჰქონია იერუსალიმთან და რომთან, მაგრამ ეს მიმოწერა არ შენახულა. მოღწეულა მხოლოდ საპასუხო ეპისტოლე რომის პაპის გრიგოლ I დიდისა (590 — 604 წ.) მიმართული კირიონისადმი.

ამავე ეპოქას, როდესაც გამწვავებული პოლემიკა სწარმოებდა მონოფიზიტებსა და დიოფიზიტებს შორის, ეკუთვნის აგრეთვე ერთი ორიგინალური ძეგლი ქართული თეოლოგიური ლიტერატურისა, რომელიც მონოფიზიტების წინააღმდეგ არის მიმართული. ეს არის სიტყვა, რომელსაც ეწოდება: „თქმული დედისა ჩვენისა ნინოჲსი, რომელმან ქადაგა ქრისტე ქართლს შინა“.

ამრიგად ეს სიტყვა მიეწერება განთქმულს მოღვაწე-ქალს ნინოს, რომელმაც მე-4 საუკუნეში ქრისტიანობა იქადაგა ქართლში (იბერიაში). მაგრამ ავტორი ამ ნაწარმოებისა, ცხადია, არ არის თვით ნინო, რადგან ნინოს დროს საქართველოში ადგილი არ ჰქონდა ამ სახის ფრაქციულ ბრძოლას მონოფიზიტებსა და დიოფიზიტებს შორის. ჩვენ უკვე მოხსენებული გვქონდა, რომ ნინოს სახელს ქვეშ ამოფარებულია უცნობი ქართველი მწერალი მე-5—7 საუკუნეებისა, რომელმაც გამოაქვეყნა ანალოგიური ძეგლი — ანტი-არიანული თხზულება „ნათელათვის“. როგორც ირკვევა, ამავე ძველ-ქართველ მწერალს ეკუთვნის აგრეთვე ეს მეორე პოლემიკური თხზულებაც, რომელიც მონოფიზიტური დოქტრინის წინააღმდეგ არის მიმართული. ორივე თხზულება ქადაგების სახით არის დაწერილი და მათი სახით ჩვენ გვაქვს საორატორო ხელოვნების უძველესი ქართული ძეგლები.

5. პოლემიკა ნესტორიანობასთან.

ორიგანი და ორიგანიანი

საქართველოში მე-4—7 საუკუნეთა მანძილზე გარდა არიანებისა და მონოფიზიტ-დიოფიზიტებისა სხვა გავლენიანი სექტებიც არსებობდენ. ასეთი იყო, მაგალითად, ნესტორიანთა ფრაქცია. საქართველოში გამოძახილი ჰქონია აგრეთვე ორიგენის „მწვალებლურ“ იდეოლოგიასაც.

ნესტორიანობა და ორიგენიტობა გაცხოველებული კამათის საგნად იყო ქცეული ქრისტიანულ მსოფლიოში. და საქართველოშიაც ცხადია არა ერთი თხზულება დაწერილა მათი მოძღვრების გამო. ცნობილია, რომ კირიონ I-ს საგანაგებო მიმოწერა ჰქონდა ნესტორიანთა შესახებ რომის პაპთან გრიგოლ I დიდთან.

სამწუხაროდ ქართული თხზულებანი, რომლებიც ნესტორიანობასა და ორიგენიტობას ეხებოდეს, ჩვენ დრომდე არ მოღწეულა. გვაქვს მხოლოდ ცნობა თარგმნილი ტექსტების შესახებ.

ამის გამო ჩვენ აქ ამ უკანასკნელთ შევეხებით.
ჯერ ორიგენისა და ორიგენიტების შესახებ.

ორიგენი (III საუკ.) განთქმული ფილოსოფოს-თეოლოგოსი, ერთი უშესანიშნავეს ავტორთაგანია ძველ ქრისტიანულ მწერლობაში. ორიგენმა ჩამოაყალიბა ქრისტიანული დოგმატიკა ანტიურ ელინური ფილოსოფიის გამოყენებით.

ორიგენის დიდს ლიტერატურულ შემკვიდრეობაში იყო თხზულებანი, რომელსაც ეკლესია „მწვალებლურად“ (ერეტიკულად) სთვლიდა, რომლებშიაც ორთოდოქსალური ქრისტიანობის თეალსაზრისით ბევრი საკამათო და მიუღებელი აზრებია გამოთქმული. „ორიგენეს მწვალებელსა, — ნათქვამია აკრძალულ წიგნთა ძველ-ქართულ ინდექსში, — მრავალი წიგნები აღუწერია და არა შესაწყნარებელ არს“.

ორიგენის ეს „მწვალებლური“ წიგნები ადრევე უთარგმნიათ ქართულს ენაზე.

ორიგენის იდეოლოგიის მიმდევარი ქართველი წრეები — როგორც ირკვევა — არ დაკმაყოფილებულან ორიგენის თხზულებათა გადმოღებით, და მასთან ერთად უთარგმნიათ ქართულად ორიგენიტების ნაწერებიც, რომლებიც ორიგენის „ერეტიკულ“ მოძღვრებას იცავდა, — სახელდობრ უთარგმნიათ განთქმული „პ ა ო ლ ო გ ი ა ო რ ი გ ე ნ ი ს ა“, რომელიც ეკუთვნოდა პ ა მ ფ ი ლ ე კ ე ს ა რ ი ე ლ ი ს ა და სახელოვანი ისტორიკოსის ევსებე კ ე ს ა რ ი ე ლ ი ს კალამს. ერთი ძველი ქართველი ავტორის დახასიათებით. ეს თხზულება — აპოლოგია ორიგენისა — „მრავალთა რათმე საქმეთა წარმოიტყვის, და თხოვრათა თვითო-სახეთა. მრავლითა ფილოსოფოსობითა დაწერილ არს იგი, არამედ წვალებანი მრავალნი ჩაურთაენ, და მისთვის არა შეიწყნარებს ეკლესია“.

კამათი ორიგენის „მწვალებლობის“ გამო არ შეწყვეტილა თვით ორიგენის დროიდან, მე-3 საუკუნიდან დაწყებული — მე-6 საუკუნემდე, ვიდრე 543 წელს იმპერატორის იუსტინიანე დიდის მიერ კონსტანტინეპოლში მოწვეულმა საეკლესიო კრებამ საჯაროდ არ დაჰგმო ორიგენის „მწვალებლური“ იდეოლოგია.

განსაკუთრებით გამწვავებული ბრძოლა სწარმოებდა ორიგენიზმის გამო მე-5—6 საუკუნეთა საზღვარზე პალესტინის საბას სავანეში, სადაც მრავლად იყვნენ როგორც ორიგენის მიმდევარნი, ისე ანტი-ორიგენიტები. საბას სავანე ამ დროს ქართული მწიგნობრობის მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა და, საფიქრებელია, აქ ითარგმნა პირველად ორიგენისა და ორიგენიანთა თხზულებანი და აქედან გავრცელდა იგი საქართველოში.

ორიგენისა და ორიგენიანთა „მწვალებლური“ თხზულებანი, მიუხედავად დევნისა, გადარჩენილა ქართულად თვით მე-10—11 საუკუნეებამდე. მე-10 საუკუნის დასასრულს ქართველი მწერალი სტეფანე სანა-

ნოის-ძე შეეითხვას უგზავნის ბიზანტიაში განთქმულ ქართველ მოღვაწეებს იოანე და ეფთიმე იბერიელებს,—რამდენად მისაღები არისო ორიგენის აპოლოგია, რომელიც „უწინარეს მრავლისა ჟამისა“ უთარგმნიათო ქართულად. ამაზედ ბიზანტიიდან მიღებული იქმნა პასუხი რომ ეს თხზულება „არა შესაწყნარებელ არს, კარგნიცა საქმენი მრავალნი სწერია, გარნა ღვარძლიცა წვალებისა თანა შთაუთესავეს და მით უხმარ არს იგი“.

მე-11 საუკუნის დასაწყისში, ეფთიმე იბერიელი, უდიდესი ავტორიტეტით მოსილი ქართველი მწერალი, თავის ცნობილ ეპისტოლეში თეოდორე საბაწმიდელისადმი ადგენს აკრძალულ წიგნთა დაწერილებითა სიას, და ამ აკრძალულ წიგნთა რიცხვში შეაქვს ორიგენისა და ორიგენიანთა თხზულებანი.

ეს ორიგენიზმის ისტორიის შესახებ საქართველოში.

რაც შეეხება ნესტორიანობას და მის გარშემო საქართველოში წარმოებულს ლიტერატურულ კამათს, ამის ერთ-ერთი ჩვენ დრომდე გადაჩენილი ძეგლი არის ბერძნულიდან გადმოღებული აპოლინარი ლაოდიკელის ტრაქტატი, რომელიც ნესტორიანობის დოქტრინის კრიტიკას ისახავს მიზნად, და რომელიც ქართული მწერლობის ადრინდელი ხანიდან მომდინარეობს. ეს პოლემიკური ტრაქტატი, რომელიც ჩვეულებრივ ათანასე ალექსანდრიელს მიეწერება ხოლმე. მაგრამ რომელიც, როგორც დადგენილია, აპოლინარი ლაოდიკელის კალამს ეკუთვნის, შეტანილია ძველ ქართულ ქრესტომათიაში, რომელსაც „მრავალთაჲი“ ეწოდება.

თავი მესამე

ბიოგრაფიული ისტორიულ-მხატვრული ლიტერატურა. იაკობ ცურტაველი

საკუთრივ თეოლოგიური მწერლობის მიმოხილვის შემდეგ, ჩვენ აქ შევეხებით ძველი ქართული მწერლობის ერთს სპეციფიურ დარგს, რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ სახელს:

ბ ი ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი ისტორიულ-მხატვრული ლიტერატურა.

ეს ჟანრი წარმოადგენს მე-4—7 საუკუნეთა ქართული ორიგინალური მწერლობის ერთ-ერთ წამყვან დარგს. ამ ჟანრში მე-4—7 საუკუნეთა ქართულმა მწერლობამ დაგვიტოვა მთელი რიგი მნიშვნელოვანი თხზულებანი, მათ შორის ისეთი უნიკალური ძეგლი, როგორიც არის იაკობ ცურტაველის — ბ ი ო გ რ ა ფ ი ა შ უ შ ა ნ ი კ ი ს ი, რომელიც ძველი ქართული მხატვრული პროზის უბრწყინვალეს ნაწარმოებთა რიცხვს ეკუთვნის.

ჯერ თვით ჟანრის ხასიათის შესახებ.

ამ ჟანრის მწერლობას ჩვეულებრივ ჰაგიოგრაფიულ მწერლობას ეძახიან, ზოგჯერ კი მას ისტორიულ მწერლობას მიაკუთვნებენ (როგორც, მაგალითად, აკად. ივანე ჯავახიშვილი). მაგრამ საქმის ვითარებასთან

უფრო ახლო ვიქნებით, თუ ამ ჟანრს ვუწოდებთ ზემოთ-აღნიშნულს ნიშანდობლივ სახელს: ბიოგრაფიული ისტორიულ-მხატვრული ლიტერატურა.

რაში მდგომარეობს დამახასიათებელი ნიშნეულობა ამ ჟანრისა:

ამ ჟანრის თხზულებებში მოცემულია ხოლმე მოღვაწეთა ბიოგრაფიები. ამდენად იგი, რასაკვირველია, ისტორიული მწერლობის დარგს უახლოვდება.

მაგრამ აქ ჩვენ გვაქვს არა უბრალო ბიოგრაფია, ჩვეულებრივის გაგებით, არამედ მოღვაწე აქ წარმოდგენილია მხატვრული ნაწარმოების გმირის ასპექტში. ამ გმირის ცხოვრების შესახები მოთხრობა ჩვეულებრივ არ სცილდება დოკუმენტალობის ფარგლებს, მაგრამ მოთხრობა მხატვრულ ფორმაშია გაშლილი.

თუ ჩვენ მოვისურვებდით მოგვენახა პარალელი ამ ძველ ჟანრსა და თანამედროვე ლიტერატურის ჟანრთა შორის, იგი *mutatis mutandis* უახლოვდება თანამედროვე მწერლობის ბიოგრაფიულ დოკუმენტალურ რომანს, დოკუმენტალური მხატვრული პროზის ჟანრებს.¹

ვიძლევიტ აქ მოკლე მიმოხილვას ამ ჟანრის ძველ-ქართულ ნაწარმოებთა, რომლებიც მე-4—7 საუკუნეებს ეკუთვნის.

1. ბიოგრაფია ცხრათა ყრმათა კოლაელთა

ბიოგრაფიული ლიტერატურის ყველაზე ადრინდელი ძეგლი, რომელიც ჩვენ დრომდე მოღწეულა, ეს არის — ბიოგრაფია ცხრათა ყრმათა კოლაელთა. თხზულება ეხება ეპოქას, როდესაც ძველი ქართული წარმართობა, განსაკუთრებით საქართველოს სანაპირო პროვინციებში, ჯერ კიდევ მტკიცედ გრძნობდა თავს, ხოლო ქრისტიანობა „ახალ-ნერგი“ იყო, ახლად ვრცელდებოდა საზოგადოებაში.

მოქმედება სწარმოებს საქართველოს ერთ-ერთ სანაპირო პროვინციაში, კოლას თემის ერთს სოფელში. მოთხრობაში აწერილია თავგადასავალი ცხრა ბავშვისა, რომლებიც წარმართი მშობლების შვილები იყვნენ, დაუმეგობრდენ თავისი სოფლის ქრისტიან ბავშვებს, მათთან ერთად თამაშობდენ, და მათი სიყვარულით მოინათლენ კიდევ ამის გამო ბავშვებს ტრაგიული ბედი ეწიათ. სოფლის მოსახლეობის იმ ნაწილმა, რომელიც წარმართობას მისდევდა, ხოლო ასეთები აქ უმრავლესობას შეადგენდენ, სოფლის მთავარის უჩუმარის თანხმობით, ბავშვები — მოუხედავად მათი მცირეწლოვანობისა — სიკვდილით დასაჯეს წარმართობიდან განდგომის გამო.

მოთხრობა დიდი უბრალოებით არის დაწერილი, რეალისტური მანერით. თვით თანამედროვე მკითხველიც გულისყურით გადაიკითხავს ამ

¹ ძველი ქართული მწერლობის ჟანრების შესახებ — იხ. დამატებით სქოლიო 8.

მარტივს მოთხოვრებას ბავშვთა მეგობრობისა და მათი ტრაგიული თავადასავალის შესახებ.

ბიოგრაფია ცხრათა კოლაელთა, როგორც ეს დასტურდება ტექსტის რეალიების მიხედვით, სჩანს, დაწერილია მე-4—5 საუკუნეებში, არა უგვიანეს.¹

2. ბიოგრაფია შუშანიკ დედოფლისა. ამ თხზულებას, რომელიც ეკუთვნის განთქმულ ქართველ მწერალს იაკობ ცურტაველს და რომელიც დაწერილია მე-5 საუკუნეში (474—483 წლებს შორის) უფრო დაწერილებით ვეხებით ქვემოთ ცალკე.

3. ბიოგრაფია ევსტათი მცხეთელისა. თხზულება დაწერილია მე-6 საუკუნის მეორე ნახევარში.

ეს თხზულება ბევრნაირად არის საყურადღებო. იგი ინტერესს წარმოადგენს კერძოდ ამ მხრივაც, რომ აქ წარმოდგენილია მე-6 საუკუნის საქართველოს დაბალი სოციალური ფენები.

ევსტათი მცხეთელი, მთავარი გმირი მოთხოვრებისა, ხელოსანია, მეხამლეთა ამქარის წევრი. ევსტათი წარმოშობით ირანელი ყოფილა, ქალაქ განძაკიდან. ახალგაზრდობისას იგი ჩამოსულა საქართველოს ძველ დედაქალაქ მცხეთაში (541 წ.). მცხეთაში ევსტათის შეუსწავლია ხელოსნობა, მეხამლეობა, და შემდეგ ცოლშვილსაც მოჰკიდებია. ევსტათი დაახლოვებია ქართულ წრეებს, უარუყვია ირანული ნაციონალური მაზდეიანური რელიგია და მიუღია ქრისტიანობა, რაც ქართველობასთან შეერთებას, მის გაქართველებას მოასწავებდა.

ამ დროს, მე-6 საუკუნის 30-იანი წლებიდან, იბერია (აღმოსავლეთი საქართველო) დაპყრობილი ჰქონდათ ირანელებს (მათი მფლობელობა იბერიაში მე-6 საუკუნის 80-იან წლებამდე გაგრძელდა). ირანელები მფარველობას უწევდნენ და ავრცელებდნენ ირანელთა ნაციონალურს მაზდეიანურ კულტს.

ევსტათი მცხეთელის მიერ უარყოფა მამეული მაზდეიანური სჯული-სა და შეერთება ქართველობასთან გახდა მიზეზი მისი დევნისა. მცხეთის ირანული კოლონიის დაბეზლებით ევსტათი ორგზის იყო დატყვევებული საპყრობილეში. ბოლოს ევსტათი გაასამართლა ტფილისში ირანელთა მარზაპანმა (ირანული ხელისუფლების მეთაურმა) და ევსტათი სიკვდილით დასაჯეს, როგორც მაზდეიანობიდან განდგომილი.¹

თხზულებაში ცხოვლად არის წარმოდგენილი მე-6 საუკუნის საქართველოს ყოფა-ცხოვრება. ევსტათის ბიოგრაფიის ფონზე მოცემულია საქართველოს პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ამსახველი სურათები. ავტორი რეალისტური სტილის მწერალია, და საერთოდ უნდა აღინიშნოს. რომ რეალისტური მანერა დამახასიათებელია ძველი ქართული ბიოგრაფიული ჟანრის მწერლობისათვის.

¹ იხ. სქოლიო 9.

ეესტათი მცხეთელის ბიოგრაფიის ავტორი განათლებული პირაა, საკმაოდ ფართე ლიტერატურული ინტერესებით. იგი გაცნობილია ახალ მხოლოდ თეოლოგიურ მწერლობას (— თხზულებაში მოცემულია საინტერესო „თარგუმი“ ბიბლიის წიგნთა), არამედ მისთვის არც ფილოსოფიური ლიტერატურა ყოფილა უცხო. ასე, თხზულებაში წარმოდგენილია ანტიმანხლდეიანური პოლემიკა, რომელშიაც ავტორი ფილოსოფიურ მომზადებას, ბერძნული ფილოსოფიის ცოდნას ამჟღავნებს.

4. ბიოგრაფია პეტრე იბერიელისა (412 — 488 წ.).

პეტრე იბერიელი განთქმული მოღვაწე იყო მე-5 საუკუნისა.¹ იგი იყო შვილი იბერიის მეფის ბაკურისა.

ბაკურ მეფე, რომის იმპერიასთან ურთიერთობის განმტკიცების მიზნით, იძულებული გახდა წარეგზავნა თავისი შვილი მძევლად კონსტანტინეპოლს, თეოდოსი იმპერატორის კარზე. პეტრეს გაგზავნა კონსტანტინეპოლში მოხდა 424 წელს, როდესაც პეტრე ჯერ კიდევ ახალგაზრდა იყო, 12 წლისა. პეტრეს კონსტანტინეპოლში თან გაჰყვა ქართველი სეფეწულების ამაღა.

პეტრეს ფართე განათლება მიუღია. მას შეუსწავლია „ყოველივე სწავლულება“ და „ფილოსოფოსობა სრული“.

პეტრე იბერიელი უფრო გვიან გაემგზავრება კონსტანტინეპოლიდან პალესტინაში და შედგება ბერად. პალესტინაში პეტრეს აირჩევენ მაიუმის მთავარ-ეპისკოპოსად.

პეტრე იბერიელი იყო ერთ-ერთი უსაჩინოესი წარმომადგენელი თეოლოგიური აზროვნებისა რომის იმპერიაში მე-5 საუკუნის მეორე ნახევარში. იგი ითვლებოდა მონოფიზიტური იდეოლოგიის ცნობილ ლიდერად და დიდის ავტორიტეტით სარგებლობდა როგორც ელინურ მსოფლიოში, ისე აღმოსავლეთში. მას დიდის პატივისცემით ეპყრობოდენ თვით მოწინააღმდეგენიც.

პეტრე იბერიელის უშუალო მოღვაწეობის ასპარეზი იყო სიროპალესტინა და ეგვიპტე, მაგრამ მას თავის სამშობლო იბერიასთან არ შეუწყვეტია კავშირი. ბიოგრაფიის ცნობით, პეტრემ „აღაშენა სახლი სასტუმრო ქალაქსა შინა (იერუსალიმსა) და განუსვენებდა მომავალთა ქმათა ქართველთა და ბერძენთა“. ამას გარდა პეტრეს საგანგებოდ აუშენებია პალესტინაში ცალკე მონასტერი-სავანე ქართველ მოღვაწეთათვის, რომელსაც ეწოდებოდა ქართველთა ანუ იბერთა მონასტერი.

ი ბ ე რ თ ა ეს სავანე, პალესტინის მეორე ცნობილ პუნქტთან, — ს ა ბ ა წ მ ი დ ი ს სავანესთან ერთად, გადაიქცა ქართული განათლებისა და მწიგნობრობის მნიშვნელოვან ცენტრად, აქ ფართედ გაიშალა ქართული სალიტერატურო მოღვაწეობა ადრეულ საშუალ-საუკუნეებში.

¹ პეტრე იბერიელის ერისკაცობის სახელი იყო ნ ა ბ ა რ ნ უ გ ი. პეტრე მას ბერად შედგომის შემდეგ ეწოდა.

პეტრე იბერიელის ბიოგრაფია დაუწერია მის მოწაფეს ზ ა ქ ა რ ი ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ს — მე-5 საუკუნის დასასრულში. ზაქარია ქართველი თან გაპყოლია პეტრე იბერიელს ქართლიდან, ქართველ სეფეწულებთან ერთად. პეტრე იბერიელის მთელი სიცოცხლის განმავლობაში, ვიდრე მის ჯარდაცვალებამდე, ზაქარია თან ჰხლებია განუყრელად პეტრეს, როგორც მისი მოწაფე და უახლოესი მეგობარი. ბიოგრაფია პეტრე იბერიელისა ზაქარია ქართველს გამოუქვეყნებია ასურულ ენაზე (— პალესტინაში ამ დროს ასურული ენა ფართე გავრცელებით სარგებლობდა), და აგრეთვე, !ჩანს, ქართულს ენაზედაც თავის თანამემამულეთათვის.¹ უნდა აღინიშნოს, რომ პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიაში გამოსკვივის ქართული პატრიოტიზმი. იბერია აქ დახასიათებულია, როგორც ღვთივ-კურთხეული სამეფო.

ზაქარია ქართველის შემდეგ პეტრე იბერიელის ბიოგრაფია სხვებსაც აღუწერიათ, და ამ შემდეგ-დროინდელს რედაქციებს საფუძვლად დასდებია ზაქარია ქართველის ნაშრომი. ასე, ჩვენ დრომდე მოღწეულა ასურულ ენაზე პეტრე იბერიელის ცხოვრების ტექსტი მე-6 საუკუნისა, რომელიც, როგორც ირკვევა, ძირითადად დაწყებულია ზაქარია ქართველის თხზულებათაზე. ზაქარია ქართველის მიერ დაწერილი ბიოგრაფიით შესარგებლია აგრეთვე მე-6 საუკუნის ბერძენ მწერალს ზაქარია რიტორს, რომელიც ვრცლად მოგვითხრობს პეტრე იბერიელის ცხოვრების შესახებ.

რაც შეეხება პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიის პირვანდელს ძველ-ქართულს დედანს, იგი ჩვენ დრომდე არ გადაარჩენილა. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს აკად. ივ. ჯავახიშვილი, პეტრე იბერიელის ცხოვრება, საფიქრებელია, მოუსპიათ იმის გამო, რომ პეტრე მონოფიზიტური იდეოლოგიის ლიდერად ითვლებოდა, ხოლო საქართველოში, მე-6—7 საუკუნეთა საზღვარზე, როგორც აღნიშნული გვქონდა, ანტი-მონოფიზიტურმა იდეოლოგიამ საბოლოოდ გაიმარჯვა და ამის შემდეგ მონოფიზიტობა მწვალებლურ (ერეტიკულ) მოძღვრებად იყო მიჩნეული.

ბევრად უფრო გვიან, როდესაც ძველი იდეოლოგიური ბრძოლების სიმწვავე მინელდა, და პეტრე იბერიელის მონოფიზიტობა აღარ ითვლებოდა ისეთ უშუალო საცთურად, ერთ ქართველ მწერალს (მაკარიის) ხელმეორედ გადმოუკეთებია ასურული ენიდან ქართულს ენაზე ზაქარია ქართველის მიერ შედგენილი პეტრე იბერიელის ბიოგრაფია, მაგრამ გადმოუკეთებია იმ-რიგად, რომ ყველა ის ადგილები, რომლებიც პეტრე იბერიელის მონოფიზიტობაზე მიუთითებდა, ან მთლად ამოუგდია, ან შეუცვლია. ეს მეორე გადაკეთებული ქართული რედაქცია პეტრე იბერიელის ცხოვრებისა ჩვენ დრომდისაც არის გადაარჩენილი.

პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიის მოღწეული ვერსიები — ასურული, ქართული და ბერძნული — წარმოადგენენ მეტად მნიშვნელოვან წყაროს მე-5 საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის. ზ ა ქ ა რ ი ა ქ ა რ თ

¹ შტრ. აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I. (1928 წ.). გვ. 202

ე ე ლ ი ს თზულება, რომელიც საფუძვლად უდევს პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიის ყველა ამ შემდეგ-დროინდელს რედაქციებს, შინაარსიანი ნაწარმოებია, დიდის ცოდნით შედგენილი. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ავტორს „ქართული ცხოვრების დიდი ცოდნა ეტყობა, და ქართველთა მაშინდელი პოლიტიკური მდგომარეობაცა და იდეალიც საუცხოვოდ აქვს დასურათებული“.

დასასრულ დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ მე-5 საუკუნის ამ ავტორის, ზ ა ქ ა რ ი ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ი ს სალიტერატურო მოღვაწეობა არ განისაზღვრებოდა მარტო პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიის შედგენით. ასე, ზაქარია ქართველს, გარდა პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიისა აღუწერია პეტრეს თანამოღვაწის ი ს ა ი ა ა ს უ რ ი ს ცხოვრება.

5. ბიოგრაფია რაქედნისი. რაქედნი იყო მამამძძქე (აღმზრდელი) საქართველოს დედოფლის, იბერიის მეფის ვ ა ხ ტ ა ნ გ დ ი დ ი ს (გორგასარის) მეუღლისა. რაქედნი დაიღუპა ირანელების წინააღმდეგ ერთ-ერთ ბრძოლაში იმ ნაციონალური ომის დროს, რომელსაც აწარმოებდა იბერია ირანის იმპერიის აგრესიიდან თავდასაცველად მე-5 საუკუნის მეორე ნახევარში.

რაქედნის ბიოგრაფიის პირველ-დედანი ჩვენ დრომდე არ გადარჩენილა, შენახულა მხოლოდ რაქედნის ბიოგრაფიის ამ პირველ-დედნიდან მომდინარე მოკლე მოსახსენებელი, შეტანილი ვახტანგ დიდის მატთანეში. შენახულა აგრეთვე რაქედნის ბიოგრაფიის გვიანდელი მეტაფრასული რედაქცია, დამყარებული „ძველ მატთანეთა“ და „უწყებათა“ ცნობებზე.

6. ბიოგრაფია აბიბოს ნეკრესელისა. აბიბოს ნეკრესელი მე-6 საუკუნის მოღვაწეა. მან გააერცელა ქრისტიანობა არაგვის მთიან რაიონებში, სადაც ამ დრომდე ჯერ კიდევ წარმართობა იყო შერჩენილი.

მე-6 საუკუნის 30-იანი წლებიდან, როგორც მოხსენებული გვქონდა, იბერია ირანელებმა დაიპყრეს და ირანელები, თავისი პოლიტიკური გაუღენის განმტკიცების მიზნით, აერცლებდნენ ირანელთა ნაციონალურს მაზდეიანურ კულტს. აბიბოს, დამცველი ქრისტიანობისა, რომელიც ამ დროს ქართველთა ნაციონალურ აღსარებად ითვლებოდა, ილაშქრებს მაზდეიანობის წინააღმდეგ, რის გამო ირანელები აბიბოსს შეიპყრობენ. აბიბოსს გაასამართლებს ირანელთა მთავარი ხელისუფალი მარზაპანი. აბიბოსს სიკვდილით დასჯიან ბარბაროსული წესით, ჩაქოლვით.

აბიბოს ნეკრესელის ვრცელი ბიოგრაფია დაწერილი ყოფილა მე-6—7 საუკუნეთა საზღვარზე (არა უგვიანეს 643 წლისა). შემდეგ ამ ვრცელი ბიოგრაფიის მიხედვით შეუდგენია მოსახსენებელი აბიბოს ნეკრესელის შესახებ მე-9 საუკუნის ქართველ ავტორს არსენი კათოლიკოსს (820—882 წ.). ჩვენ დრომდე ეს უკანასკნელი, არსენის მიერ შედგენილი მოსახსენებელი გადარჩენილა.

ამას გარდა ცნობები აზიბოს ნეკრესელის ბიოგრაფიიდან შეტანილია ძველი ქართველი ისტორიკოსის ჯუანშერის ქრონიკაში (9 — 10_ ს.).

7. ბიოგრაფიები იოანე ¹ ზედაზნელიისა და მისთა მოწაფეთა. იოანე ზედაზნელი, რომელსაც ძველი ქართველი მემპტიანე უწოდებს „ქართლისა განმანათლებელს“, და იოანე ზედაზნელის მოწაფეთა მთელი კრებული (რომელთა რიცხვს ეკუთვნოდნენ — შიო მღვიმელი, დავით გარესჯელი, ისე წილკნელი, ანტონი მარტყოფელი, იოსებ ალავერდელი, ზენონ იყალთოელი და სხვანი) — მე-6 საუკუნის მოღვაწეებია. მათ დააარსეს ქართლსა და კახეთში მთელი რიგი სავანეებისა, რომელთაც, განსაკუთრებით კი შიო-მღვიმეს, დავით-გარესჯასა და იყალთოს — მნიშვნელოვანი როლი ეკუთვნოდათ ქართული განათლებისა და მწიგნობრობის ისტორიაში საშუალ-საუკუნეთა მანძილზე.

ქართველი ისტორიკოსი ჯუანშერი გადმოგვცემს, რომ „ქართლის განმანათლებელის“ იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების ბიოგრაფიები აღიწერა და გავრცელდა საქართველოშიო.

ეს ბიოგრაფიები ჩვენ დრომდე მხოლოდ გადაკეთებული, „განახლებული“ სახით არის მოღწეული. სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იოანე ზედაზნელი და მისნი მოწაფენი — ნესტორიანული მოძღვრების მიმდევარნი უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო რაკი საქართველოში მე-7 საუკუნის შემდეგ ნესტორიანობა მწველებლურ (ერეტიკულ) მოძღვრებათა რიცხვს მიეკუთვნებოდა, სწანს ამით იყო გამოწვეული, რომ იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების ბიოგრაფიები „განუახლებიათ“ შემდეგს ხანაში.

იაკობ ცურტაველის

ბიოგრაფია შუშანიძისი

ძველი ქართული ბიოგრაფიული ქანრის ლიტერატურაში განკერძოებული ადგილი უჭირავს იაკობ ცურტაველის თხზულებას, შუშანიკ დედოფლის ბიოგრაფიას.

ამ თხზულების სახით მე-4—7 საუკუნის ქართულმა მწერლობამ დაგვიტოვა მაღალი რანგის ლიტერატურული ნაწარმოები, რომელიც საბოლოოდ რჩება ქართული სიტყვიერების კლასიკურ მემკვიდრეობაში.

ქართულმა მხატვრულმა სიტყვამ ამ ნაწარმოებში პირველად მიაღწია თავის ნამდვილ სრულყოფას. ამდენად იაკობ ცურტაველი ძველი ქართული ლიტერატურის დიდ ფუძემდებელთა რიცხვს ეკუთვნის.

ჩვენ აქ უფრო დაწვრილებით გავაცნობთ მკითხველს ამ თხზულებას.

შუშანიკ დედოფალი მე-5 საუკუნის მოღვაწეა. შუშანიკი იყო მეულლე სამხრეთ-ქართლის მფლობელი მთავარის ვარსკენისა.

მოთხრობა შემდეგ ისტორიულ ფონზე იშლება.

სამხრეთ-ქართლის ეს სამთავრო (— რომელსაც ამ დროს „გოგარენი“ ეწოდებოდა) — მდებარეობდა ირანის იმპერიის სანაპიროზე. იმ დროისათვის, რომელსაც ეხება მოთხრობა — მე-5 საუკუნის მეორე ნახევრისათვის — სამხრეთ-ქართლის სამთავრო ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა ირანის სასანიანთა იმპერიისაგან.

ეს ხანა, მე-5 საუკუნე, მნიშვნელოვანი ეპოქაა კავკასიის ხალხთა ცხოვრებაში. ეს არის ეპოქა ნაციონალური ომებისა ირანსა და კავკასიის ქვეყნებს შორის. ირანის იმპერია ამ ხანაში — როგორც ეს ზემოთაღნიშნულად აღნიშნული — შემოტევას აწარმოებდა კავკასიაზე. ამ უსწორო და დრამატიული ეპიზოდებით აღსავსე ბრძოლაში პირველად დაეცა სომხეთი. მე-5 საუკუნის პირველ ნახევარში ირანელებმა მოსპეს ძეგონა სომხეთში და სომხეთის ინკორპორაცია მოახდინეს. ამ დროიდან შემოტევა ირანისა საქართველოზე ძლიერდება. ნაციონალური ომები ირანსა და საქართველოს სამფლობელოთა შორის დროგამოშვებით გრძელდება მე-5—6 საუკუნეთა მანძილზე. ბოლოს ირანი ახერხებს იბერიაში (აღმოსავლეთ საქართველოში) მტკიცედ დამკვიდრებას; მე-6 საუკუნის 20—30-იან წლებში ირანელები მოსპობენ მეფობას იბერიაში, შეიერთებენ იბერიას, და ბრძოლის ცეცხლს დასავლეთ საქართველოში, ლაზიკის (კოლხეთის) სამეფოში გადაიტანენ. ირანელთა მფლობელობა იბერიაში ამის შემდეგ ნახევარი საუკუნე გრძელდება, მე-6 საუკუნის 80-იან წლებამდე.

უფრო ადრე, ჯერ კიდევ მე-5¹ საუკუნის პირველი ნახევრიდან, სომხეთის სამეფოს დაცემის შემდეგ, ირანის გავლენა პირველ რიგში ძლიერდება სწორედ სამხრეთ-ქართლის სამთავროში („გოგარენ“-ში), რომელიც ერთგვარს ბუფერს წარმოადგენდა იბერიის სამეფოსა და ირანის იმპერიის შორის. სამხრეთ-ქართლი ადრევე მოექცა უახლოეს ვასალურ დამოკიდებულებაში ირანის სამეფო ტახტთან.

ასეთია ის ისტორიული ფონი, რომელზედაც იშლება იაკობ ცურტაველის მოთხრობა. იგი იძლევა ამ ეპოქიდან აღებულს ერთს დრამატიულ ეპიზოდს. იგი აგვიწერს ოჯახურს დრამას, რომელიც ამ ისტორიულ გარემოში გაინასკვა.

იაკობ ცურტაველის მოთხრობა, რომელიც ყოფა-ცხოვრებითი რომანის ხაზებშია გაშლილი, უახლოესად გვაგრძნობინებს ეპოქას.

იაკობ ცურტაველის მოთხრობა იწყება იმით, რომ სამხრეთ-ქართლის მთავარი ვარსკენ გაემგზავრება კტეზიფონში ირანის მეფეთა-მეფის კარზე.¹ ვარსკენ ირანული ორიენტაციის მომხრედ ითვლებოდა, და ახლობელნი გრძნობდნენ, რომ მისი გამგზავრება ირანში კარგს არას მოასწავებდა.

¹ ეს მოხდა 466 წელს.

შუშანიკ დედოფალი, მეუღლე ვარსკენისა, წინასწარ გრძნობს ვარსკენის რენეგატულს განზრახვას და გულის-ტკივილით ელის ვარსკენის დაბრუნებას.

ვარსკენი, მისული ირანის მეფეთა-მეფის კარზე, უარყოფს ქრისტიანობას და აღიარებს ირანელთა ნაციონალურ კულტს — მაზდეიანობას. ეს ნიშნავდა არა მარტო სჯულის გამოცვლას, არამედ ამავე დროს ვარსკენის ნაციონალურ რენეგატობასაც მოასწავებდა. ასე შეაფასეს კიდევ ვარსკენის საქციელი იბერიაში. (ასეთი შეფასება მისცა ვარსკენის საქციელს იბერიის ხელსუფლებამ, და იბერის მეფე ვახტანგ დიდი შემდეგ სიკვდილით დასჯის კიდევ ვარსკენს, როგორც ირანელთა ერთგულს ყმასა და სამშობლოს მოღალატეს).

ირანის სამეფო კარი ვარსკენის მაზდეიანობაზე გადასვლას კმაყოფილებით შეხვდება. ვარსკენს პატივს მიაგებენ, შერთავენ ცოლად მეფის ასულს, და დაჯილდოებულს გამოისტუმრებენ თავის სამფლობელოში.

ვარსკენ თავისი ერთგულების დასამტკიცებლად აღუთქვამს მეფეთა-მეფეს ირანულ მაზდეიანობაზე მოაქციოს თავისი პირველი კანონიერი მეუღლე, „ბუნებითი ცოლი“ — პირველი დედოფალი შუშანიკ, და გახადოს ისიც თავისი პოლიტიკური ზრახვების თანამოზიარე; ასევე მაზდეიანობაზე მოაქციოს თავისი შვილები.

ვარსკენ, ირანიდან წამოსული, მოუახლოვდება რა თავისი სამფლობელოს საზღვრებს, წინასწარ წარმოგზავნის მონას — დესპანს, რათა აცნობოს სამთავროში მისი მისვლა და რათა შეეგებნენ მას მისნი ძენი და ქვეშევრდომნი აზნაურნი.

როდესაც დესპანი წარსდგება შუშანიკ დედოფლის წინაშე და გადასცემს მას ვარსკენის მოკითხვას, დესპანი ჯერ მალავს საქმის ნამდვილს ვითარებას, მაგრამ შემდეგ შუშანიკ გაიგებს დესპანისაგან ვარსკენის განდგომას.

შეშფოთებული შუშანიკ მაშინვე გადასწყვეტს განშორდეს რენეგატს. ახალგაზრდა ქალის ცხოვრება დასრულდა. შუშანიკ აღარ დაუცდის ვარსკენის დაბრუნებას, გამოეთხოვება მწუხარებით შეპყრობილი თავის ოჯახს, ტირილით გამოეთხოვება და დალოცავს შვილებს, დასტოვებს სასახლეს და დასახლდება ერთს მცირე სახლში იმავე დაბაში.

აქედან იწყება დრამატული პერიპეტიებით აღსავსე მოთხრობა შუშანიკის ტრაგიული ბედის შესახებ.

დაბრუნებული ვარსკენ აღშფოთებულია, რომ დედოფალმა გაჰბედა ურჩობა, არ გაიზიარა ვარსკენის პოლიტიკური ზრახვები და დაჰგმო მისი რენეგატული განდგომა.

ვარსკენი მაინც სცდილობს დაიცვას დეკორუმი, შეირიგოს და დაბრუნდეს სასახლეში დედოფალი შუშანიკ. მაგრამ შუშანიკ უარით უპასუხებს ვარსკენის მოწოდებას. „არა ვეზიარო საქმეთა შენთა“ — იყო შუშანიკის პასუხი.

ამის შემდეგ ვარსკენ წარგზავნის შუშანიკთან თავის ძმას ჯოჯიკს, რომელიც ბავშვობიდანვე თანშეზრდილი მეგობარი იყო შუშანიკისი. ჯოჯიკის, მისი ცოლის, და კარის ეპისკოპოსის დაეინებული თხოვნით, შუშანიკ ბოლოს გულის-ტკივილით დათანხმდება სასახლეში დაბრუნებას. შუშანიკ თან წამოიღებს თავის საყვარელ წიგნებს. მაგრამ როდესაც შუშანიკ ვარსკენის რეზიდენციაში მოვა, მას გული არ აძლევს ნებას შევიდეს თავის სადღეღოფლო სასახლეში და დასახლდება იქვე მცირე სენაკში.

შუშანიკსა და ვარსკენს შუა ხიდი საბოლოოდ ჩატეხილია. ისინი ორს სხვადასხვა მსოფლიოს წარმოადგენენ. მცირეოდენი მიზეზი საკმაოა, რომ განხეთქილებამ მათ შორის კიდევ მეტის სიმწვავეით იფეთქოს. ამისი საბაბიც მალე გაჩნდება.

რამდენიმე დღის შემდეგ ვარსკენ მოაწყობს პურობას ქართული წესების დარღვევით, ირანული წესის თანახმად. შუშანიკს აიძულებენ დაესწროს პურობას. პურობის დროს მოხდება სცენა. ვარსკენი, გაბოროტებული შუშანიკის შეურიგებლობით, შეურაცხყოფას მიაყენებს შუშანიკს, სცემს დედოფალს, და გასცემს განკარგულებას, რათა შეიპყრან შუშანიკი და ბორკილები დასდვან.

როცა ვარსკენი გულისწყრომისაგან მცირედ დასცხრება, მისი ახლობელი პირის—ვინმე სპარსის რჩევით—ვარსკენ გასცემს ახალს ბრძანებას ახსნან შუშანიკს ბორკილი, მაგრამ არ გაანათავისუფლონ კი, არამედ დატყვევებული ჰყავდეთ სენაკში და ყველას აეკრძალოს მისი ნახვა.

ვარსკენი შემდეგ სანადიროდ გაემგზავრება. ვარსკენის არყოფნის დროს შუშანიკს ფარულად ინახულებს იაკობ, მწერალი, ის პირი, რომელმაც ასწერა შუშანიკის ეს ბიოგრაფია. იაკობ ახლო მეგობარი იყო შუშანიკისი. იაკობ ნუგეშსა სცემს სიკვდილის პირამდე მისულს შუშანიკს.

მას შემდეგაც იაკობ არა-ერთგზის ახერხებს ფარულად ინახულოს ტყვეობაში მყოფი შუშანიკი და გაამხნევოს იგი.

შუშანიკ ტყვეობაში არის რამდენიმე თვე.

ჩვენ აქ აღარ შევუდგებით დაწვრილებით მოთხრობას შუშანიკის თავგადასავალისა, რომელიც დრამატიული ეპიზოდებით არის სავსე. ვარსკენ ამის შემდეგაც არ სტოვებს განზრახვას მოსტეხოს შუშანიკის სიმტკიცე. და როდესაც ვარსკენ საბოლოოდ დარწმუნდება, რომ შუშანიკ არასდროს არ შეურიგდება ვარსკენის რენეგატულს განდგომას და არ გახდება მისი თანამოზიარე, — ვარსკენ მიუსჯის შუშანიკს სამუდამო ტყვეობას და ბრძანებს მოათავსონ შუშანიკი ქალაქს გარეთ ციხეში. ხალხი ტირილით გააცილებს შუშანიკს ციხის კარებამდე.

შუშანიკ ციხეში იმყოფება ექვსი წელი.

მთელ ქართლში გაითქმის შუშანიკის ამბავი. შუშანიკ საყოველთაო სიყვარულს დაიმსახურებს ხალხში. შუშანიკ დედოფლის სახელი ქვეყნის საქმისათვის თავდადებული გმირის შარავანდელით შეიმოსება.

ვარსკენს ხანგრძლივად, ოთხი წლის მანძილზე მოუხდება საქართველოს გარეთ ყოფნა (—ვარსკენი ირანის ხელისუფლების დავალებათა შესასრულებლად გაემგზავრება დარუბანდის ციხე-სიმაგრეში, რომელიც ირანის იმპერიის სანაპიროზე მდებარეობდა და იცავდა ირანს ჰუნების შემოსევისაგან). ვარსკენის არ-ყოფნის დროს ხალხი ახდლიად იწყებს სიარულს შუშანიკთან ციხეში. ქართლის სხვადასხვა კუთხეებიდან — სხვადასხვა წიროს ხალხი, „აზნაურნი და უაზნონი“, თავისუფალი და მონა, მოდიან შუშანიკის სანახავად და მისგან რჩევა-დარიგების მისაღებად.

ბედისწერამ არ დაიშურა შუშანიკისათვის მრავალგვარი მწუხარება.

ჯერ კიდევ შუშანიკის პირველი ტყვეობის დროს, მის ციხეში გადაჯინამდე, შუშანიკის ერთი ვაჟი მტკვარში დაიღუპა. შემდეგ ვარსკენმა ირანულ მაზღდიანობაზე მოაქცია მისი სხვა შვილები და ამით საბოლოოდ დააშორა დედას. შუშანიკისათვის ეს მეორე სიკვდილი იყო.

ვარსკენმა აცნობა ირანის მეფეთა-მეფეს შვილების მაზღდიანობაზე მოქცევა და შუშანიკ დედოფლის დატყვევება, რომ შუშანიკ დაისაჯა ირანის გამო, რადგან არ აღიარა ირანის მეფეთა-მეფის სჯული, და შეუდგაო თავისი მამის კვალს, რომელიც ძველად წინააღმდეგ მეფეთა-მეფეს და ირანის საწინააღმდეგო ამბოხების მოთავე და „ქვეყნისა მარხრებელი“ იყო. „ქვეყნის აოხრებად“ სთვლიდა ვარსკენ ირანის საწინააღმდეგო მოქმედებას.

შუშანიკ დასნეულდა, ვერ გაუძლო ექვსი წლის ტყვეობას, შვილების დაშორებას, „დადნა, ვითარცა ავლი“ — ავტორის სიტყვით.

დიდი დრამატიზმით არის აღბეჭდილი სიკვდილის პირას მყოფ შუშანიკთან უკანასკნელი გამოთხოვების სცენა.

როდესაც ახლობელნი გაიგებენ, რომ შუშანიკ სიკვდილის პირას იმყოფება, მასთან გამოსათხოვებლად მივლენ ჯოჯიკ (ძმა ვარსკენისა) თავისი ოჯახით და ახლობელნი პირნი.

ჯოჯიკ სიყვარულით მოიკითხავს თავის სიყრმის მეგობარს, ბავშვობიდანვე თანშეზრდილს შუშანიკს, და ჯოჯიკის კითხვაზე, თუ როგორ არის, მომაკვდავი შუშანიკ მშვიდად მიუგებს: „კეთილ (კარგად) ვარ, არამედ ყოველთა წარსავალსა გზასა მეცა წარვალ.“

ჯოჯიკ ხედავს, რომ შუშანიკის აღსასრული მოახლოვებულია, რომ შუშანიკ დღესვე აღსრულდება, და ვედრებით მიმართავს შუშანიკს:

„მაკურთხე მე, და ცოლი ჩემი, მხევალი შენი, და შვილნი ჩემნი, და მონა-მხევალნი ჩემნი, და, თუ რაიმე შეგცოდეთ ვითარცა კაცთა საწუთროსათა და ქვეყნის მოყვარეთა, მოგვიტყვენ და ნუ მოიხსენებ სიმდაბლეთა ჩვენთა“.

შუშანიკ, ვიდრე აკურთხებდეს, გულის-ტკივილით წარმოსთქვამს: „ჰყავთ წარმდებად (ჰქმენით უწყსოდ) საქმე ესე ჩემი, რამეთუ არავენი იპოვა კაცთაგანი, რომელსამცა აქენდა წყალობა და ტკივილი ჩემთვის, რომელმანცა შეაჯერა უღმრთოსა მას საწუთროსა მეუღლესა ჩემსა (ვარსკენს)“.

ჯოჯიკ და მისი ცოლი უპასუხებენ, რომ ისინი ბევრს ვცადნენ შუშანიკის ხედრის შემსუბუქებისათვის ვარსკენის წინაშე, „გარნა არა იყო სმენა, არცა სიტყვა“.

ამის შემდეგ შუშანიკ წარმოსთქვამს სიტყვებს, რომლებიც ისმის, როგორც ისტორიის სამსჯავროსადმი მიმართული:

„განვისაჯნეთ მე და ვარსკენ — მუნ, სადა იგი არა არს თვალღება (მოკერძება)..., სადა არა არს რჩევა (გარჩევა) მამაკაციისა და დედაკაციისა, სადა მე და მან სწორი სიტყვა ვთქვათ... მიავოს მას უფალმან, ვითარ მან უქამოდ ნაყოფნი ჩემნი მოისთვლნა, და სანთელი ჩემი დაშრიტა, და ყვაილი ჩემი დააქნო, და შვენიერება სიკეთისა ჩემისა დააბნელა, და დიდება ჩემი დაამდაბლა!..“

ამის შემდეგ შუშანიკ აკურთხებს და გამოეთხოვება თავის მახლობლებს. შუშანიკის უკანასკნელი სიტყვებია:

„...ესე ყოველი ცხოვრება, ვითარცა ყვაილი ველთა, წარმავალ არს და დაუდგრომელ, და ვინ სთესა — მოიმკოს, და ვინ განაბნია გლახაკათვის — შეჰკრიბოს, და რომელმან განსწიროს თავი თვისი — მან ჰპოვოს იგი, რომელმან აღიდოს“.

ქართლის მოსახლეობაში ადრევე გავრცელდა ხმა, რომ შუშანიკი სიკვდილის პირას იმყოფება, და ციხეში დაიწყო დენა ხალხმა ქართლის ყოველი კუთხიდან, საზოგადოების ყოველი წრიდან — „ახნაურნი და უახნონი“, თავისუფალნი და მონანი, მამანი და დედანი, რომელნიც ავტორის სიტყვით, „გულსმოდგინებით მონაწილე ყოფილიყვნეს შრომათა მისთა“ — (— თანამოაზრენი და თანამოაზრე იყვნენ შუშანიკის ღვაწლისა) და ყველანი მოღვაწე ქალს „სანატრელობით ვითარცა ახოვანსა მხნესა მიჰვედრიდეს“ და „მადლობით წარგზავნიდეს“.

შუშანიკი აღსრულდა და დასაფლავებული იქმნა ზალხის მიერ დატირებული.¹

ამაზე სრულდება იაკობ ცურტაველის მოთხრობა.

აქ არაა აწერილი ვარსკენის შემდგომი თავგადასავალი, რაც იაკობ ცურტაველის თხზულების გამოქვეყნების შემდეგ მომხდარა.

იბერიის მეფემ ვახტანგ გორგასარმა, როდესაც იგი 483 წელს შეუდგა მზადებას ირანის საწინააღმდეგო ომისათვის, სიკვდილით დასაჯა ვარსკენ, როგორც ირანელთა ერთგული ყმა და რენევატი. ვარსკენის სიკვდილით დასაჯა ეს იყო სიგნალი ომის დაწყებისათვის.

უფრო გვიან, შემდეგ საუკუნეებში, შუშანიკის ნეშტი გადმოსვენებულ იქმნა ქვემო-ქართლიდან საქართველოს დედა-ქალაქ ტფილისში და დასაფლავებულ იქმნა ქალაქის აკროპოლისში, მეტეხში.

¹ შუშანიკ გარდაიცვალა 474 წელს.

შუშანიკის ბიოგრაფია დაწერილია დიდი რეალისტი მხატვარის მიერ, რთული და არტისტიულად შეზომილი ხელოვნებით.

თხზულებაში წარმოდგენილი გმირები — ეს არის არა იკონოგრაფიული ტიპები, არამედ ნამდვილი ცოცხალი ადამიანები. იაკობ ცურტაველის თხზულება თავისუფალია სქემატიზმისაგან, იმ ერთგვარი იკონოგრაფიული განყენებისაგან, რომელიც ახასიათებდა ადრეულ საშუალ-საუკუნეთა მხატვრულ ნაწარმოებთ.

ჩვენს წინაშე ცოცხლდება გადასული ეპოქა, ახლობელი ზდება სრულებით სხვა საზოგადოების ხალხი, გასაგები ზდება სრულებით სხვა ისტორიული წრისა და იდეური სამყაროს ადამიანთა სულისკვეთება.

განსაკუთრებით ცოცხლად არის დახატული მოთხრობის მთავარი გმირი შუშანიკ. ახალგაზრდა ქალი, რომელსაც დიდი ტვირთის ალება უხდება, ღირსეულად ხვდება თავის ხვედრს. მაგრამ ეს არის არა გმირი, განყენებულ ასპექტში აღებული, არამედ ნამდვილი ადამიანი, ყოველდღიურს ყოფაცხოვრების გარემოში წარმოდგენილი. დიდის სიმართლით არის დახატული ამ ქალის სახე, დიდის ფსიქოლოგიურის სინამდვილით არის გადმოცემული ყოველი მისი მოქმედება, სიტყვა. ჩვენ წათლად ვხედავთ ქალს, გმირულის სიმშვიდით აღსავსეს, მაგრამ მწუხარებისაგან დამძიმებულს; შეუდრეკელს, ზოგჯერ გაკერაბებულსა და უკმეხსაც (— მოიგონეთ პურობის სცენა), ზოგჯერ დედობრივი მზრუნველობითა და სინაზით აღსავსეს, მაგრამ რომლის სინაზეს თან ახლავს გმირის ერთგვარი პირქუშობა. დაუვიწყარი, მკვეთრად გამოკვეთილი სახეა.

ასევე ცოცხლად არის დახატული ვარსქენი, „უბადრუკი და სამგზის საწყალობელი“, ასევე ჯოჯიკ და მოთხრობის სხვა პერსონაჟები.

ზოგჯერ ესა თუ ის სახე ერთი-ორი ხაზმოსმით არის გაცოცხლებული, როგორც, მაგალითად, ციხის-მცველი, ანდა, მაგალითად, სპარსი, რომელიც მოგზავნილია ვარსქენის მიერ შუშანიკის ზრახვათა გასაგებად, ხოლო შემდეგ — როგორც გეაგრძნობინებს ავტორი — შუშანიკის ღირსეული დახვედრის შთაბეჭდილების ქვეშ — იცვლება, და სკდილობს მოალბოს ვარსქენ სიტყვებით: „ნუ რას ფიცხელსა ეტყვი მას (შუშანიკს), რამეთუ დედათა ბუნებაა იწრო არს!“

მოთხრობაში, მოქმედ გმირებთან ერთად, მოცემულია თვით მწერლის ავტობიოგრაფიული. ეს იშვიათი მოვლენაა საშუალ-საუკუნეთა აპერსონალურ, არა-ინდივიდუალისტურ ლიტერატურაში. ავტობიოგრაფიული დახატულია დიდის ღირსებით და თავდაჭერით. ავტორი თავის-თავს მეორე პლანზე აყენებს, მაგრამ ჩვენ ცოცხლად წარმოგვიდგება დარბაისელი ბრძენი მწერალი, ნათელის ხედვით, ადამიანთა დიდი ცოდნით, საჭიროების დროს — გაბედული და თავგანწირული. განსაკუთრებულის სისათუთით და კდემამოსილებით არის გადმოცემული ავტორის მოკრძალებული მეგობრობა შუშანიკთან.

თხზულებაში არ არის ფერების სიქარბე, რაც ახასიათებდა ზაშვალ-საუკუნეთა ხელოვნებას მისი განვითარების დაბალ საფეხურზე. პირიქით, აქ ჩვენ გვაქვს არტისტიულად შეზომილი ხელოვნება, ფერების დიდი ეკონომია. უმძაფრესი დრამატიული ეპიზოდები გადმოცემულია რამდენსამე მკვეთრ ხაზებში. ასე, მაგალითად, ის ღრმა მწუხარება, რომელიც ვანიცადა შუშანიკმა, როდესაც გაიგო, რომ მისი შეილები მაზდეიანობაზე მოაქციეს და სამუდამოდ დააშორეს დედას, ავტორს გადმოცემული აქვს ერთს აბზაცში. აღწერა ამ ეპიზოდისა სრულდება სიტყვებით: „და მივედ, და ვიხილე შუშანიკ, დამშრალი და დაბუშმებული ტირილითა...“ ავტორი ამაზე სწყვეტს სიტყვას. თქვენ ხედავთ დედას, მწუხარებით თავდახრილს და დაღუმებულს.

მოთხრობაში მოცემულია ყოფა-ცხოვრებითი სურათები. სცენების აღწერაში მოსჩანს მხატვარის მახვილი თვალი.

მოთხრობა ზოგჯერ ჰუმორითაც არის შეზავებული (— იშვიათი ხაზი ამ უანრის თხზულებებში). მოვიგონოთ ოდნავის კომიზმით აღბეჭდილი სცენა, როდესაც დიაკონი, დაინახავს რა შუშანიკს, რომელიც ციხეში გადაჰყავთ, უნდა გაამხნევოს შუშანიკ, და უთხრას: „მტკიცედ დეგ!“ მაგრამ ამ დროს დიაკონს თვალს შეასწრობს იქვე მდგომი ვარსკენ. დიაკონი შეკრთება, მოახერხებს მხოლოდ სთქვას: „მტკი...“ და შეშინებული სწრაფად გაიქცევა.

სევდიანის ჰუმორით არის შეზავებული შუშანიკის პასუხი ვარსკენისადმი, როდესაც ვარსკენ ემუქრება შუშანიკს საქართველოდან გაძევებას.

მოთხრობის პასაჟები ნამდვილი არტისტიული სრულყოფით, ფსიხოლოგიური სიმართლითა და სიმახვილით არის აღბეჭდილი. დიდი მხატვარის უცთომელი ხელოვნებით არის მაგალითად აღწერილი სცენა, როდესაც შუშანიკს დაითანხმებენ სასახლეში დაბრუნებაზე, იაკობის შეხვედრანი შუშანიკთან ციხეში, უკანასკნელი გამოთხოვების სცენა და სხვ. ცოცხლად არის გადმოცემული მასიური სცენები, ასე — შუშანიკის ციხეში გადაყვანის სცენა და ხალხის „ამბოხი“. ამასთან ავტორი ნამდვილი ოსტატია დიალოგისა.

დასასრულ, არაა ინტერესს მოკლებული აღვნიშნოთ ისიც, რომ იაკობ ცურტაველის თხზულებაში ჩვენ გვაქვს ბუნების აღწერა, რაც იშვიათი მოვლენაა საშუალ-საუკუნეთა მწერლობაში. ნამდვილი რეალისტი მხატვარის ხელით — მკვეთრი სახეებით, კოლორიტულად წარმოგვიდგენს ავტორი ბუნებას ცურტავის მხარისა, რომელიც უდაბნოს სანაპიროზე მდებარეობდა:

„უამსა ზაფხულისასა ცეცხლებრ შემწველი იგი მხურვალეაჲ მზისაჲ, ქარნი ხორშაკნი, და წყალნი მავნებელნი, რომლისა მკვიდრნი მის აღვილისანი სავსენი სენითა, წყლითა განსივებულნი და ვანყვითლებულნი, დაწერტილნი და დამკნარნი და დამლიერებულნი, ჩარადოვანნი, პირ-მსივანნი და დღე-მოკლედ ცხოვრებულნი. და მოხუცებულნი არავინ არს მათ, ქვეყანათა...“

იაკობ ცურტაველის თხზულებას ყოველსავე ამასთან ერთად წარუვალ მნიშვნელობას ანიჭებს ქართულს ლიტერატურაში მისი ენა, ბრწყინვალე და ამავე დროს უაღრესად ხალხური, დაწმენდილი წყაროს თვალთვით, იმდენად ნათელი და გამჭვირვალე, რომ 15 საუკუნის შემდეგაც მისი უწვლილესი ნოუანსური მოქცევები საგრძნობია თანამედროვე მკითხველისათვის. აქ ჩვენ გვაქვს ნათელი, დაუტვირთავი სტილი, უცთომელის მხატვრული ტაქტიკა და ზომიერებით აღბეჭდილი.

ყოველივე ამით აიხსნება, რომ ამ ნაწარმოებმა გაუძლო 15 საუკუნის გამოცდას, და მიუხედავად იმისა, რომ აქ დახატულია სულ სხვა საზოგადოება, გადმოცემულია ჩვენთვის უცხო ისტორიული გარემო და იდეური სამყარო, ეს ნაწარმოები დღემდე რჩება ქართული სიტყვიერების კლასიკურ მემკვიდრეობაში, როგორც ქართული მხატვრული პროზის ერთ-ერთი უბრწყინვალესი ძეგლი.

ვინ იყო ეს პირველი დიდი ქართველი მწერალი? ცნობები მის შესახებ ცოტა შენახულა.

მწერალს, როგორც ეს სჩანს თვით მისი თხზულების ტექსტიდან, ერქვა იაკობ. მას ვეძახით ცურტაველს, რადგან მისი მოღვაწეობის ადგილი იყო სამხრეთ-ქართლის დედა-ქალაქი ცურტავი. ხოლო წარმოშობით იგი სჩანს არ იყო სამხრეთ-ქართლიდან, არამედ ჩრდილო-ქართლიდან, საკუთრივ იბერიის სამეფოდან. იაკობ აგვიწერს სამხრეთ-ქართლის ბუნებას, როგორც უცხო, არა-სამშობლო ქვეყნისას.

466 წელს, და ამის შემდეგაც მომდევნო წლებში, 466—474 წლების მანძილზე იაკობ სამხრეთ-ქართლში ყოფილა, სამხრეთ-ქართლის მთავარის (პიტიაშხის) კარზე.

ბიოგრაფია შუშანიკისა იაკობს დაუწერია შუშანიკის გარდაცვალების შემდეგვე, 474 წლის ახლო (ყოველ შემთხვევაში 483 წლის უწინარეს, უფრო ადრე ვიდრე ვახტანგ გორგასარი სიკვდილით დასჯიდა ვარსკენს).

იაკობ ცოცხალი ყოფილა 506 წელსაც. იგი დასწრებია კავკასიის ხალხთა — ქართველთა, სომეხთა და ალვანთა შეერთებულს ანტიქალკედონურს კრებას და ხელი მოუწერია მის აქტებზე. ამ კრების შესახებ, რომელიც 506 წელს შესდგა, ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი.

ჯერ კიდევ მე-5 საუკუნის სამოციან წლებში იაკობ სჩანს უკვე ლიტერატორი ყოფილა. როდესაც 467 წელს მის თვალწინ დაიწყო ეს ტრაგიული ამბავი, პირველად მოხდა შუშანიკისი და ვარსკენის განხეთქილება, იაკობს, შუშანიკის გმირობის მხილველს, მაშინვე განუზრახავს შუშანიკის ცხოვრების აღწერა (იხ. შუშანიკის ბიოგრაფია, თავი II).

მას შემდეგ, 40 წლის მანძილზე, იაკობს საფიქრებელია სხვა თხზულებებიც უწერია, მაგრამ ასეთები ჩვენ დრომდე არ მოღწეულა.

რომ იაკობის ლიტერატურული მემკვიდრეობა არაა მთლიანად შენახული, ეს სჩანს თვით შუშანიკის ბიოგრაფიიდან. შუშანიკის ბიოგრა-

ფია, ჩვენს დრომდე მოღწეული, არის მხოლოდ ნაწილი უფრო ვრცელი თხზულებისა. იგი იწყება ex abrupto სიტყვებით: „და აწ დამტკიცებულად მიგიტხრა თქვენ აღსასრული შუშანიკისი“, და იქვე, რამდენიმე სტრიქონის ქვემოთ არის მითითება ამ უფრო ვრცელი მოცულობის თხზულების წინა ნაწილზე, რომელიც აღარ შენახულა.

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ იაკობ ცურტაველის თხზულებას, „ბიოგრაფია შუშანიკისი“, დიდი გამოძახილი ჰქონდა არა მარტო ქართულს ლიტერატურაში, არამედ მოძმე სომხურ მწერლობაშიაც. იაკობ ცურტაველის თხზულება ადრევე უთარგმნიათ ქართულიდან სომხურს ენაზე. იაკობ ცურტაველის თხზულების ქართული ტექსტიდან არის დაშოკიდებული სომხურს ენაზე მოღწეული შუშანიკის „მეტაფრასი“ (გადაკეთებული ბიოგრაფია) და აგრეთვე შუშანიკის ცხოვრების მოკლე მოსახსენებელი. იაკობ ცურტაველის თხზულების გამოძახილი ჩვენ გვაქვს აგრეთვე მე-10 საუკუნის სომეხთა ისტორიკოსის უხთანესის თხზულებაში და შემდეგ-დროინდელს სომხურს სეინაქსარებში.

ქართულს ლიტერატურაში იაკობის თხზულება ითვლებოდა საშუალო-საუკუნეებში მისაბამ მაგალითად და მისი გავლენის კვალს ჩვენ ვპოულობთ მომდევნო ხანის ამავე ენარის ქართულ ბიოგრაფიულ ლიტერატურაში. იაკობ ცურტაველის თხზულების გამოძახილი ჩვენ გვაქვს აგრეთვე ძველ-ქართულ ისტორიულ მწერლობაშიაც, „მოქცევაჲს“ მათიანეში, ჯუანშერის ქრონიკაში, ასევე ძველ ქართულ ჰიმნოგრაფიულ ლიტერატურაში. იაკობის თხზულებას არ დაუკარგავს პოპულარობა ძველი ქართული მწერლობის უკანასკნელ პერიოდამდე. მე-18 საუკუნეში ანტონ I თავის „მარტირიაში“ და მე-19 საუკუნის დასაწყისში იოანე ბაგრატიონი თავის „კალმასობაში“ იაკობის თხზულების მიხედვით აგვიწერენ შუშანიკის თავგადასაყალს.

ვამთავრებთ რა მე-4 — 7 საუკუნეთა ბიოგრაფიული ისტორიულ-მხატვრული ენარის ლიტერატურულ ძეგლთა მიმოხილვას, საჭიროა აღვნიშნოთ ამ ძეგლთა პოლიტიკური მიზანდასახულობა. წარმოდგენილი მიმოხილვიდან ცხადია, რომ ისეთი ნაწარმოებნი — როგორცაა ბიოგრაფია შუშანიკისი, ბიოგრაფია ევსტათი მცხეთელისა, ან ბიოგრაფიები აბიბოს ნეკრესელისა და რაჟდენისი, რომლებიც გარკვეულს ანტი-ირანულს პოლიტიკურს ტენდენციას ატარებდენ, და ეს სწორედ იმ ხანაში, როდესაც ირანი შემოტევას აწარმოებდა საქართველოზე, — ასეთი ლიტერატურული ნაწარმოებნი დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობის ფაქტორს წარმოადგენდენ. ასევე მომდევნო ხანაშიაც, არაბთა მფლობელობის დროს, ანტი-არაბულ ტენდენციას ატარებდენ, ანტი-არაბულ განწყობილებას აღვიძებდენ — ისეთი თხზულებანი, როგორცაა ბიოგრაფიები აბო ტფილელისა, კონსტანტი კახაისა, გობრონისი. ძველ ქართულს

ბიოგრაფიულს ისტორიულ-მხატვრულს ლიტერატურაში გმირებად არიან წარმოდგენილნი საქართველოს პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი იდეალების დამცველნი მოღვაწენი, რომელნიც ქედს არ იხრიან უცხოელ მოძალადეთა წინაშე, იღვწიან ამა-თუ-იმ სახით, ამა-თუ იმ ასპარეზზე, ქართული საქმისათვის, ემსახურებიან იმ იდეებს, რომლებიც გარკვეულს ეპოქაში ქართველი ხალხის ეროვნულ-პოლიტიკური დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას უწყობდა ხელს. ამ ლიტერატურას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველი ხალხის ეროვნული შეგნების განმტკიცებაში, ეროვნული ენერჯის მობილიზაციაში, ქართველი ხალხის პოლიტიკური ორიენტაციის სწორად წარმართვაში.

ამაში მდგომარეობდა ძველი ქართული ბიოგრაფიული ისტორიულ-მხატვრული ლიტერატურის პოლიტიკური მნიშვნელობა, მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური დიდი როლი.

(გაგრძელება შემდეგ ნომერში).

P. S. შემდეგი თავები: IV, საერო მხატვრული მწერლობა. V, კომპოგრაფია VI. ისტორიოგრაფია. ფილოსოფია. სამეცნიერო მწერლობა.